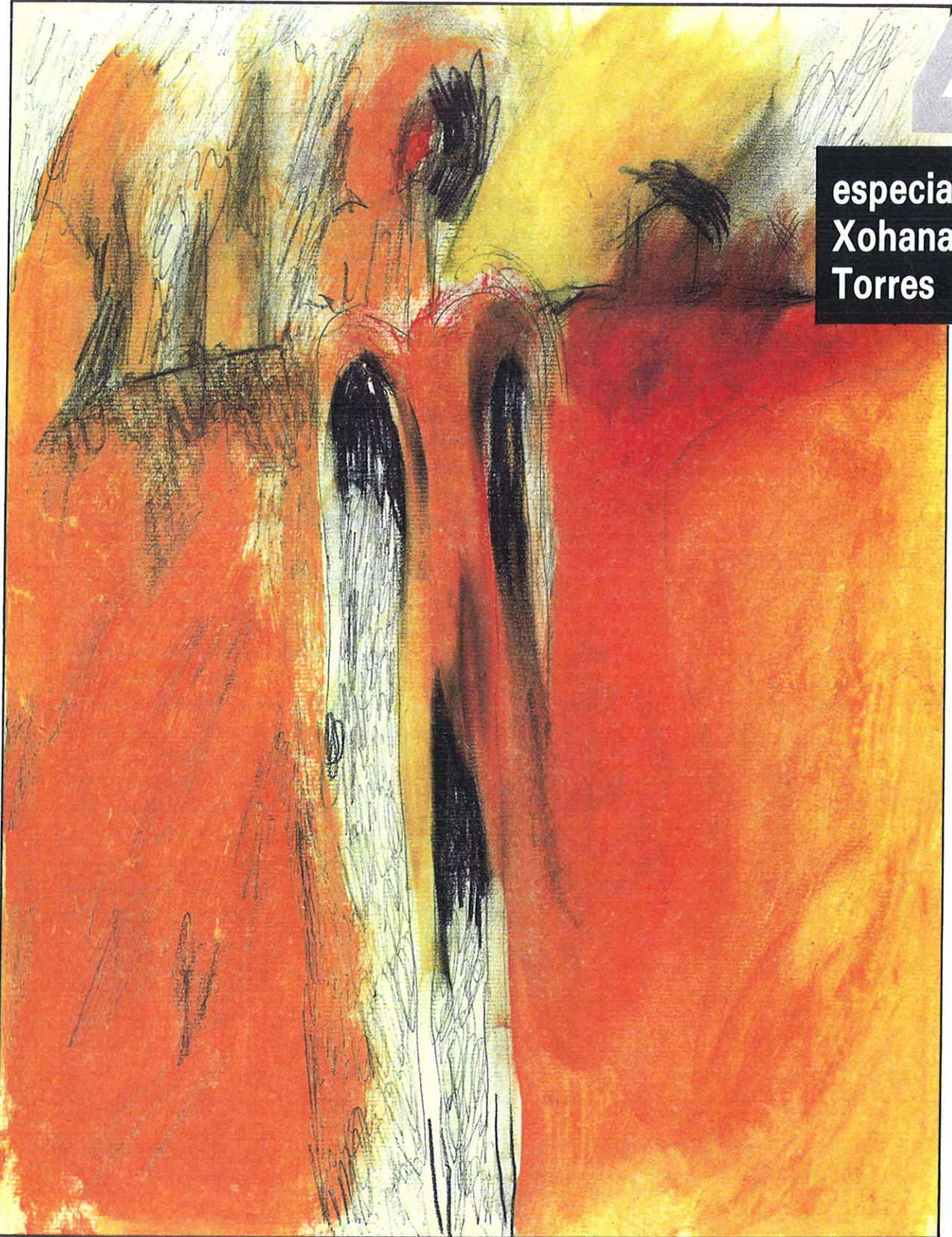

F E S T A D A P A L A B R A

S I L E N C I A D A

4

especial
Xohana
Torres

Publicación galega de mulleres
Galicia. Febreiro 1987

*Quen dixo que nós éramos
"a noite fría e os amigos mortos"?*...

XOHANA TORRES

Dedicamos esta Festa da Palabra Silenciada
a Xohana Torres

porque xa non aramos sobre os mortos nesta terra
e corre en "cada parte de nós, movente e viva,
un río azul choutando polo sangue".
porque deixamos de tecer labores incesantes
para crear novos mencers coas mans e coas palabras.
porque Ela chorou por todas e para sempre,
solitaria,
e nós, da man, cantamos
"a esperanza contida dentro da luz da tarde",
porque non compartimos as liturxias obscuras
de incensar aos mortos denostados en vida
porén sobre os cons e co salitre oficiamos
"ceremonias solares para erguer os tesouros"
e os mitos,
porque amamos a mar contigo, Xohana,
"a continua cadencia onde se escoita a vida",
porque fundache "unha banda de memorias"
como paxaros soltos que convocan,
o amor e a terra sempre,
os versos que si "moverán montañas",
porque no teu "tempo cairon as palabras"
queridas, festa de palabras,
que recollemos hoxe, asín camelias
para adornar as cabezas como deusas.
porque contigo Galiza enchéusenos de luz e de gaivotas
que un día destes, de tanto amor,
será un prodixio,
viranche comer na man.

S I L E N C I A D A	F E S T A D A	P A L A B R A
<p> Coordinación.- M. Xosé Queizán Deseño e maquetación.- Margarita Ledo Andión. Ilustracións.- María de Felipe e Marta Outeiriño. Portada.- María de Felipe. Colaboradoras.- Isabel Mouriz, M. Camino Noia, Carmen Blanco, M. Xosé Queizán, Margarita Ledo Andión, Anxelles Penas, M. Rios Panisse, Teresa Barro, Kathleen N. March, M. Carmen Panero Menor, Elena M. Alvaredo, M. Pilar J. Aleixandre, Ana Romaní, Elena Janeiro, M. Carmen Kruckemberg, Emma Luaces, Cristal, Xela Arias, Dolores R. Seoane, Pilar Pallarés, Margot Chamorro, Rosa Bassabe Roibal, Sabela Alvarez Núñez, Rosario Pena, Rita Más Ibañez. Imprimiu.- Artes Gráficas Galicia, S.A. Vigo. Depósito Legal VG-241-1983 </p>		

XOHANA TORRES E OS MEDIA

Xohana non existe. Só existe o escritor, a escritora que os Medios de Comunicación deciden que exista. Existe o escritor que lle acae ás organizacións informativas ou ben á principal fonte informativa das organizacións de prensa, as Institucións. Territorio dos Media que substitúe á realidade. Substitución groseira, troco do estereotipo de escritor igual a opoñente, bomba de spray na man, e soerguemento do escritor afouto, sen mácula, atinado na súa neopreocupación civil — mesmo parlamentar—, o escritor-xuíz —e parte que reparte—.

Éis o escritor que chega a se enxertar nas páxinas dos Medios de Comunicación. En Galicia. Ou os figurantes, recurso para 'fait divers', escritores en papel de aprodia — último degrao do xénero—, lendo pregons ou na rutina de concursante á literalidade, competindo por un espacio marxinal e sen pano de fondo. Anque nen sempre seña así. Existe un tempo para o que as páxinas dos xornais ou os espazos radio-televisivos falan do escritor, aquela peza arqueolóxica de fai cen anos, e cómeno conmemorando.

E Xohana, escritora contemporánea, non existe nos Media. E ela propia, á marxe desta falsificación do territorio real polo territorio informativo, decide non existir nos Media. Actitude disfuncional, actitude de Autora, exemplar perfil dun país que tampouco existe no fluxo informativo dominante.

Tamén por iso *Festa da Palabra Silenciada* trae hoxe ás súas páxinas a información e a análise máis comprida verbo de Xohana Torres, conxuntando o obxectivo de profundizar no

coñecemento da creación cultural no noso contexto e mais crebando a rutina 'post-mortem' da práctica dos Medios de masas en Galicia. E tamén porque sabemos que editar unha revista de grupo como *Festa da Palabra Silenciada*, establecer novos criterios de lectura, remata por premer tanto nos medios ortodoxos canto nas mesmas Institucións. Fai un ano reclamabamos o vindeiro 'Día das Letras Galegas' para Francisca Herrera Garrido e agora, para 1987, a Academia —os señores da Academia— decideuno así.

Quizabes no seo da liturxia que caracteriza ao noso contexto semelle unha acción radical adicarlle un monográfico a unha persoa que vive e, aínda máis, adicarlle un monográfico sen contarnos, sequer, cun material iconográfico acaído —ou seña, espectacular— para o someter a tratamentos de reprodución sofisticados e demostrar, deste xeito, estar a ben coas pautas da imaxe nos Mass Media.

Non hai espectáculo. Mais tampouco haberá foto-atestado, fotocarnet, persoeiro de aspecto anodio, cubre-buratos.

A imaxe de Xohana é segmentaria mais é frontal, estantía, sen tensións competitivas, acompañada por ilustracións orixinais de dúas creadoras plásticas, segundo a liña gráfica que define *Festa da Palabra Silenciada*.

Imaxe segmentaria, que Xohana quere. Autora que deserta do eido xornalístico (sen entrevistas, sen declaracións, sen colaboracións...), opción a-mediática. Xohana Torres a se expresar na súa poética e reservando, co luxo que outorga o dereito a así

facelo, ese territorio persoal ou común que non debe ser engulido pola prensa.

En *As Armas e o Povo*, Glauber Rocha entrevista a unha muller portuguesa que, a través da cámara 'lança as súas reivindicacións ao mundo — tal vez a um longínquo poder— que verdadeiramente ali cré estar concentrado. E à cámara —assim posta no lugar de Deus— que ela pede uma casa. A técnica e os *media* como ilusos de um contacto com o mundo'. É un texto da Cinemateca Portuguesa a propósito do 25 de Abril en imaxes. Os Medios e Deus no lugar mellor da casa.

Margarita Ledo Andión

NOTA BIO-BIBLIOGRÁFICA

"No movemento literario de hoxe, non podía faltar a muller. A súa actividade está unida ó porvir histórico da terra".

XOHANA TORRES. Santiago, 1957.

Nada en Santiago de Compostela en 1931 Xohana Torres é, sen embargo, ferrolá de sentimento pois esta foi a cidade da súa nenez e mocidade ata pasados os trinta anos. En Ferrol cursou os primeiros estudos no Colexio de Ensenanza General. En Ferrol tamén escomenzou a súa formación literaria baixo o maxisterio de don Ricardo Carballo Calero —profesor seu— quen orientou a súa vocación literaria. Témolala outra vez en Compostela polos anos 57-58 na Facultade de Filosofía e Letras. Abandonou a carreira porque, ó parecer, non se sentía atraída polo ensino.

Co seu home —Marino Mercante de profesión— viaxou por Europa, Asia e África. Na actualidade vive en Vigo ou en Monteferro, respondendo sempre á chamada do mar que a leva non poucas veces ó seu inesquecible Ferrol.

En anos difíciles para o galego e con só vinteseis anos, Xohana facía afirmacións tan contundentes como a que encabeza estas liñas. Era o ano 1957, a cita pertence á introducción ó seu recital de poesía nova no Círculo Mercantil de Santiago. Xohana Torres por esas datas xa dera recitais de poesía galega no Casino ferrolán e recibira (en 1955) o primeiro premio de poesía da Asociación da Prensa de Vigo co poema *A nosa primavera, toxos*.

Dirixiu nos anos sesenta a emisión da "Voz de Vigo" titulada "Raiz e tempo". É o primeiro programa cultural

en galego daqueles tempos. No equipo traballaban a reo sen gañar un carto, M.ª Xosé Quinteiro, Pozo, Beiras e outros; Xohana facía os guións de contido informativo cultural e literario. Foi colaboradora asidua nas revistas *Aturuxo*, *Vieiros* e en publicacións hispanoamericanas. Grabou discos con textos galegos (Castelao, Cunqueiro e poesía medieval). Debémolle tamén as primeiras traducións de contos: *O abeto valente*, *O globo de papel*, *Todos os nenos do mundo seremos amigos nunha nova terra*.

Xohana Torres é poetisa, autora teatral e novelista —sempre en galego—. Cultiva ademais a literatura infantil e o ensaio.

Do sulco é o primeiro libro de poesía. Con esta obra inaugúrase a colección Illa Nova creada por Galaxia no ano 1957. DE 1980 data o segundo libro de poemas *Estacións ao mar*. No tempo transcorrido entre estas dúas obras Xohana publica teatro, novela e conto. Dúas pezas de teatro: *Á outra banda do Ibero* (1965) pola que recibiu o premio Castelao e *Un hotel de primeira sobre o río* (1968). Deste mesmo ano é o conto *Polo mar van as sardiñas*. Coa novela *Adiós, María* gaña en 1970 o Premio Galicia do Centro Gallego de Buenos Aires. *Tempo de ría* é o último traballo de creación poética desta escritora, está para saír do prelo. Son poemas de Vigo que teñen como "leit-motiv" as Illas Cies.

Deixando á marxe o seo labor creador —que será analizado máis polo miúdo nos traballos que compoñen este dossier— só dicir que Xohana Torres é unha escritora galega de grande rigor formal e orixinalidade estilística que demostrou desde sempre un fondo compromiso co seu país. ▲

Isabel Mouriz

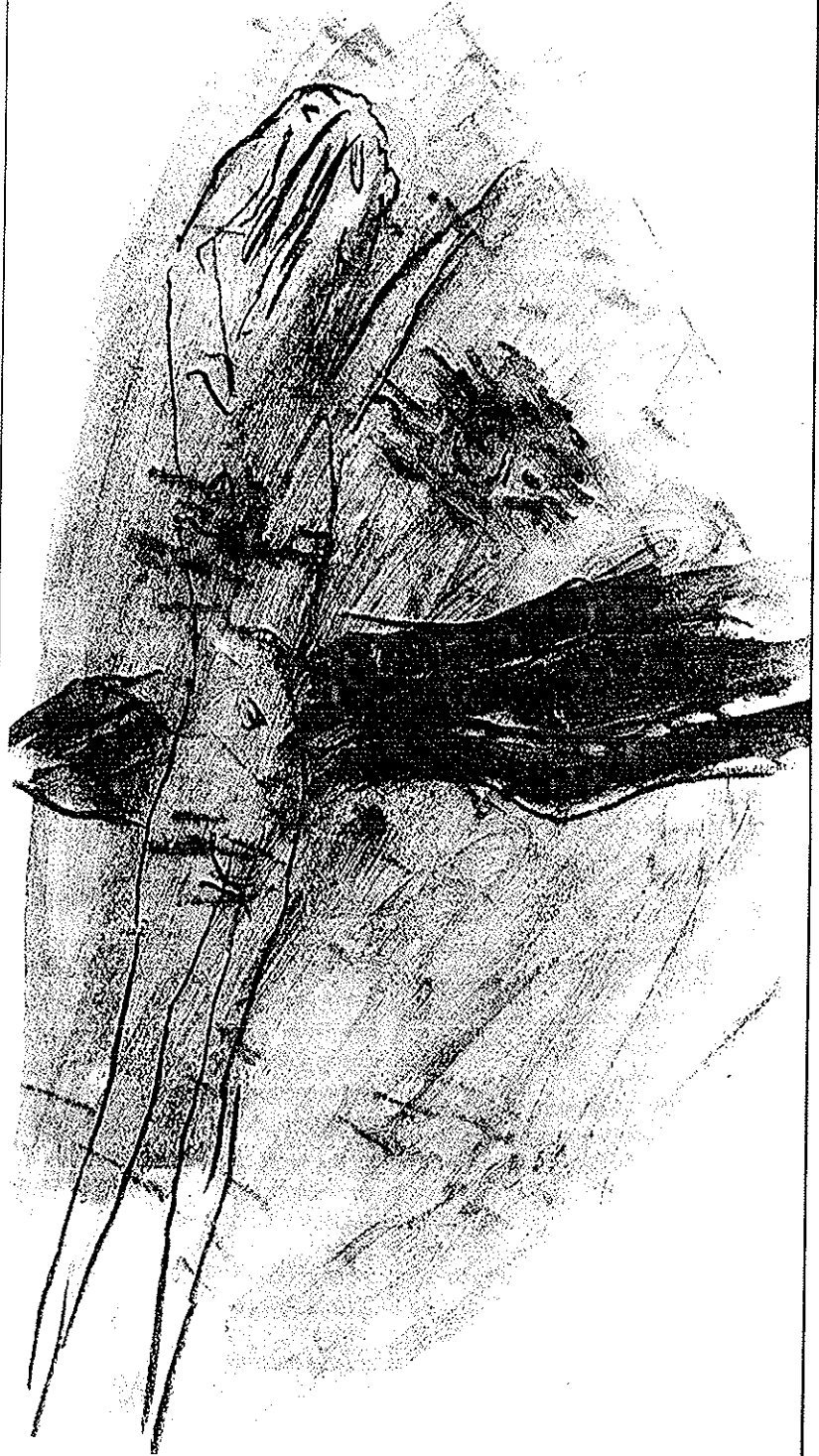
SOBRE A ESTRUCTURA DE ADIÓS, MARÍA

Cando en 1971 se publica a novela *Adiós, María*, premio "Galicia" do Centro Galego de Buenos Aires, a súa autora xa era unha escritora coñecida no mundo literario galego; tiña publicado dúas obras de teatro e un libro de poemas.

Nesta nova obra Xohana Torres volve a ofrecernos a visión do mundo a través dunha muller como xa fixera nas súas pezas de teatro. A diferenza está en que agora as vivencias femininas están vistas a través dunha rapaza de quince anos, María, que é a protagonista-narradora.

A novela presenta dous planos: o mundo interior dunha mocidade, que nos vai contando a súa peripecia personal en contacto cun mundo adverso que lle toca vivir. O outro plano está representado polo mundo exterior que podemos advertir no desenvolvemento da narración. O drama personal da protagonista está imbricado no drama social, que se centra nun feito real, a perda do posto de traballo do pai de familia ó suprimírense os tranvías da cidade de Vigo. A problemática interior da rapaza que se vai facendo adulta prematuramente e os acontecementos que se van sucedendo, como consecuencia do paro en que queda o pai, están narrados en primeira persoa a través dun longo monólogo. A protagonista, que cumpre quince anos no espazo temporal da narración, aparece como a heroína problemática en contraposición a unha sociedade conformista e dregadante.

Por outra parte, na obra conviven dous elementos importantes: a crítica social e as formas narrativas non tradicionais que se utilizan na novela. A historia non segue unha liña argumental na que se sucedan accións

Camino Noia

consecutivas que rematen nun final desencadeador, o tempo distorsiónase na acción, acción que apenas existe, queda reducida a pequenos acontecementos cotiáns dunha familia composta polos avós e netos, cos pais na emigración. A auténtica acción da novela ven se-la interpretación dos episodios familiares e sociais que xorde arredor dunha familia rural establecida nunha barriada da cidade, que nos dá a protagonista, ó tempo que vai amosando os seus problemas personais. O enfrentamento que existe entre os dous mundos, o aldeano e o urbano, que aparece reflexado nos problemas de integración que sofre esta familia, é un elemento recorrente ó longo do relato. A familia habita un piso das casas acollidas do concello e acaba por volver prá súa casa da aldea.

No discurso narrativo van aparecendo unha serie de descrições intrascendentes, que nunha lectura rápida parecen non ter ningunha función narrativa dentro da historia:

"Pepito iba aos partidos dos domingos botando fume cun puro abano enorme que lle merca no estanco á filla da Adelita. Toma rica para un refresco, dálle á rapaza un peso de propina, moi rumboso o señor, téñolle rabia, leva na solapa a insignia do Pontevedra Club e un banderín do mesmo equipo, que forofo, no parabrís do coche lerá quen queira "Hai que roelo, Viveres Pepito". P. 48.

"E repiten a historia dos seis meses ás voltas cun préstamo para reforma dos cortellos,

tira o Arnaldo dos planos, documentos, todo pola vía legal, as cousas hai que facelas ben ou non se fan, Instituto Nacional de Colonización previo asesoramento do perito, entregue todo que está perfectamente, catro mil pesetas, trámites conseguintes e os adobos, total, nena, o proxecto auga de borrallas, seis meses de fumando espero e adiós compadre, vaia consolándose, cúrese ben os nervios que é o principal, non sabe onde se mete como non se cuide". P. 40.

Son flashes sen continuidade, non teñen un final globalizador, anécdotas da vida interpretadas pola consciencia da protagonista, que amosa unha grande capacidade de análise sobre a sociedade. Estes pequenos relatos que describen aspectos personais ou sociais teñen como función a creación de ambientes e de indicadores de actitudes da microestructura social na que se desenvolve a vida dos personaxes. As situacións descritas, os lugares e obxectos fan referencia a simple cotidianeidade do mundo doméstico das familias de traballadores:

"a ver, un autobús, e como cheiran os autobuses nas horas punta a humanidá a xente suda de calor a traballo a xente move os brazos, colle unha pá, a grasa, o sebo, a lubrificación é necesaria para conservar

as máquinas e os corpos. os homes que saen do traballo collen os autobuses e pensan somentes en chegar á casa sen enterarse nunca de que ti vas ao mellor de paseo, colles un autobús na hora punta e hasira te mareas co sudor". P. 81.

Con todo, o elemento formal máis característico da novela é o emprego do tempo. Pódese afirmar que o tempo é a parte esencial do relato porque é un tempo suxeitivo, interior, conducido pola percepción da narradora, que é a que manexa a realidade manifestándose por veces en espazos de tempo longos e continuados, mentres que outras queda reducido a pequenas impresións.

A novela comeza cando os pais xa están emigrados en Francia e logo volve atrás para contar sucesos anteriores á marcha destes. A medida do tempo dánoa a protagonista, os acontecementos van aparecendo segundo acoden á súa mente, enmarañados uns nos outros. É un tempo distorsionado, propio do monólogo interior.

Posiblemente fose esta característica tan sobresainte da novela a que levava a dicir que *Adiós, María* seguía as liñas da Nova Narrativa Galega. De certo a novela de Xohana Torres ten elementos utilizados na Nova Narrativa; ademais da distorsión do tempo narrativo nunha sucesión de momentos, a relevancia que adquiren os obxectos no entorno humano e os personaxes, que aparecen diseñados pola interpretación da protagonista, recórdannos algúns relatos dos autores da Nova Narrativa.

<p>Esta semellanza é só aparente pois existe unha diferenza fundamental no tratamento que se fai dos mesmos elementos narrativos nos textos da Nova Narrativa e na obra de Xohana Torres.</p> <p>A minuciosidade que aparece nas detalladas descrições, que atopamos en <i>Adiós, María</i>, que, por veces, chegan a ser series continuadas de obxectos, como, por exemplo, neste pequeno texto:</p> <p><i>"Cas dos abós, perpiaño baixo, piso e faiado camas, mesas, aparador, tresillo plástico, falta a lámpada que está para cair. /.../ Televisor de dazanove pulgadas a plazos nevelira tamaño mediano, idem o sistema, cincocentas oitenta pesetas. Unha letra firmada. Calentador de butano, paga extra /.../ Ducha. Tampouco era lata o carreo de olas de auga fervendo, encher a tina de zinc e sen graduación posible /.../ Mesa de cociña con tapa de poliéster e para de contar". P. 41.</i></p> <p>é un aspecto funcional do relato dirixido a crea-la ambientación da historia sinxela, que se conta, e a poñer notas críticas sobre diferentes problemas sociais. Os textos da Nova Narrativa, onde a descripción de obxectos é tamén un dos elementos máis característicos, diferéncianse en que as descrições teñen finalidade en si mesmas, porque as cousas son parte da acción do relato, teñen vida propia.</p>	<p>Nestes relatos non aparece unha relación precisa entre o home e os obxectos, o fundamental é amosa-la presenza núa, illada das cousas, que mesmo chegan a ter dimensión humana en canto que participan da vida dos homes. As cousas están aí, os personaxes soamente as deben ollar, han de constatar simplemente a súa forma, non poden ter ningún tipo de relación con elas. Para os novos narradores existe un interés preciso en marca-la relevancia das cousas fronte ó home. O primeiro teórico da Nova Narrativa, A. R. Grillet indicou: "As cousas son as cousas e o home non é máis có home" (<i>Pour un nouveau roman</i>, Ed. Minuit, París, 1963, P. 67). Este obxectualismo non se atopa na novela de Xohana Torres, xa que aquí as cousas ofrécensenos mediante a impresión que delas ten a narradora-protagonista. Maxa capta os obxectos que etán non seu entorno, e que daigunha forma teñen relación coa súa propia vida ou coa vida dos seus. Hai unha relación estreita entre os personaxes e mailas cousas coas que conviven, que non se limitan a ter forma, senón que forman parte das manifestacións máis íntimas porque, en realidade, os personaxes dependen das cousas. E a suxerencia desta dependencia serve para denuncia-lo consumismo que domina ós homes:</p> <p><i>"¡O que sabe o Xermán de coches! e todo na vida é o mesmo, está craro pasar polo aro, hai que manter a pureza por enriba de todo, é que ti non sabes, Maxa, ¿A Alemania Federal? Volkswagen, Opel, Mercedes, N.S.V., B.M.W., Audi, Porsche,</i></p>	<p><i>de impresión, e para un motor de tipo deportivo, unha caixa de cinco marchas, a quinta, superdirecta como os Alfa Romeo". P. 29.</i></p> <p>A protagonista abrumada pola realidade sinte e pensa nas cousas.</p> <p>En canto ós personaxes, a Nova Narrativa preséntanos personaxes caricatura, seres anónimos dos que o lector non ten ningunha referencia ni física, nin psicolóxica, nin, tan siquiera, social, ata o punto que moitos destes personaxes carecen de nome. A identificación dos personaxes non ten importancia na Nova Narrativa, o que verdadeiramente interesa é amosa-la traxectoria do personaxe anónimo, que na maior parte dos relatos é un home que xeireira, que vai dun lado para outro: pola vila, pola propia casa, ou mesmo dentro dun cuarto. Neste andar sen sentido quérease amosa-la impotencia para comprende-lo mundo e para compartilo; o home apártase, pois, da realidade abxetual e mira desde fóra, colócase no exterior en posición de marchar, de fuxir. Nada disto atopamos en <i>Adiós, María</i> onde os personaxes posúen unha clara identificación, teñen nome, orixe e vivencias cotiás. Certamente</p> <p><i>a protagonista tamén parece non entende-lo mundo no que vive, e mirao desde fóra, pero a diferenza dos personaxes-anónimos da Nova Narrativa, Maxa participa da sociedade, actúa e relaciónase cos outros.</i></p> <p>Con todo os personaxes non ocupan un espacio físico, non están</p>
--	---	---

<p>presentes a través dos seus propios sentimentos, son parte da narración manipulados pola mente da protagonista, pero mesmo así cada un deles consegue a súa propia personalidade diante do lector: a avoa é unha muller simple, difícil de soportar e algo inxusta; o avó, Kaiser, é un home dunha forte personalidade, aparece na novela como o patriarca que resolve os problemas e sabe "case todo", é "un tipo especial"; o irmán de Maxa, O Xermán, un tipo ye ye, moi coidado pola avoa. Un rapaz de dezaseis anos mergullado no mundo de intereses da xuventude urbana que pasa da familia. E así podíamos ir describindo cada un dos outros personaxes sempre a través dos datos que nos ofrece a protagonista:</p> <p><i>"a nai /.../ a beber vasos de auga con aspirina, Maxa, ai filliña é que mesmo me voa a cabeza... A vella, ai, ai, qué cansa estou. Párase en nun repente, bota logo o aire con forza pola boca, fallaríanlle os bofes, suposicións somentes porque o intre tampouco era o máis indicado pra preguntas; xa podía morrer o Petigrí que nesta casa ninguén se enteraba, da noite pra a mañá todo pode cambiar na vida dunhas xentes normales coma nós..." P. 33.</i></p> <p>É, precisamente, este xeirar a cotío dos personaxes da novela o que permite face-la crítica social do consumo, da emigración, das diferencias de poder adquisitivo. Crítica que vai conducida polas análises e comentarios da protagonista, que, por</p>	<p>vezes resultan simples, anecdóticas mentres que noutras ocasións son análises fondas da realidade social:</p> <p><i>"Dúas mulleres xuntas son o colmo. Animadísimas: "Ai, Oti, tés unha man para o licor, sácheche riquísimo, ¿é difícil de facer? /.../ Dúas mulleres xuntas, recetas de cociña, o bacallau. Ai, Oti, os homes son dunha boca fina, sempre macarróns, sempre macarróns home, claro, co que ti ganas, protéstame Román, imos xantar bistés todos os días. As mulleres, revistas, Hola, Garbo, La femme elegante. Dúas mulleres, tres mulleres xuntas falarán de modas, de que van falar, a ver: /.../ Unha, dúas, tres mulleres, todas as mulleres acabarán falando do seu peso, seguro, se o saberei eu". P. 14.</i></p> <p><i>"No restaurante Eladio non hai problema de intoxicacións, ollomol, rabalizas case movendo o rabo, escama escintilante, as sardiñas tesas, todo a pedir de boca nos importantes bares da cidá. /.../ Eu paso e pago porque podo, i eu mentras en Cantador ceando a carón do lar a ver quén abre a boca pra pedir un abrigo cos pais en Lille dándolle</i></p>	<p><i>ás usines o ao corisco, a ver quén pode, nin tan xiquera penso nos zapatos de moña que me levan os ollos na tenda de Manel". P. 113.</i></p> <p>No primeiro texto, por exemplo, faise unha crítica fácil caricaturizando ás mulleres como uns seres simples, que soamente se preocupan das cousas domésticas, intrascendentes, e de seu aspecto físico. En troques, no segundo texto aparece unha clara denuncia da sociedade, que permite a diferenza de capacidade adquisitiva existente entre as distintas clases sociais, propio dunha narradora adulta con conciencia política.</p> <p>Os personaxes secundarios pois, a diferenza dos relatos da Nova Narrativa, xogan un papel importante na narración, pois ademais de funcionar como tipos sociais complementarios na descrición da realidade social, configuran a personalidade da protagonista e danlle motivos para a súa interpretación do mundo.</p> <p>A autora de <i>Adiós, María</i> quere contarnos unha historia con personaxes reais cos seus problemas e miserias, e para isto válese do monólogo interior que lle permite empregar un tempo psicolóxico, distorsionado e unha forma de narración nova, presentando os obxectos e aconteceres cunha sintaxe simple, tal como acoden á mente.</p> <p>De querermos buscar semellanzas con algún movemento literario, recurriremos á narrativa hispanoamericana dos anos 60, movemento que tamén conxugaba os dous aspectos: a crítica social enmarcada en novas técnicas narrativas. ▲</p>
--	---	---

A POESÍA DE XOHANA TORRES

*A Xohana, que quixera ser peixe,
e a miña filla, Mariña,
desde o lobo mar meu.*

O inicio de Xohana Torres no mundo literario é un inicio poético que ten lugar coa publicación en 1957 de *Do sulco*. Desde este momento non abandonará xa o cultivo dos distintos xéneros, en especial o teatro e a narrativa, destacando, dentro desta última, a infantil, á que aporta tanto criacións propias como traducións.

Mais a súa segunda e última entrega poética en forma de libro non aparece até 1980, vintatres anos despois da primeira, baixo o título de *Estacións ao mar*.

O conxunto da poesía publicada por Xohana Torres está formado, pois, por un poemario xuvenil e un completísimo poemario da madurez. Entre ambas media un longo silencio, só roto por pequenas mostras en revistas e antoloxías que nos falan dun traballo poético constante, prolongado máis alá do último libro.

I. FORTUNA CRÍTICA

Polo que se refire á valoración da súa obra por parte da crítica, esta é desigual. O primeiro libro foi acollido cun grande entusiasmo no ermo existencial dos anos cincuenta. Mais o propio prologuista, Ricardo Carballo Calero, se ben sinala a presenza dunha forte personalidade poética, fai fincapé tamén, desde a súa perspectiva estética clásica, na necesidade dunha certa dose de contención e luimento.

O paso do tempo deitou novas sombras sobre *Do sulco*. Efectivamente, nos anos setenta Basilio Losada na súa antoloxía *Poetas gallegos de posguerra* (1971) considera o libro obra de xuventude, relacionándoo cos poetas de Brais Pinto e antologando só poemas posteriores que, en boa parte, logo engrosarían *Estacións ao mar*. O mesmo Basilio Losada non incluírá posteriormente á autora en *Poetas gallegos contemporáneos* (1972), antoloxía de liña estética social; de todos xeitos o feito non resulta ser demasiado significativo pois tan só están presentes dous poetas da súa xeración: Manuel María e Xosé Luis Méndez Ferrín.

Desde outra perspectiva crítica, mais tamén nestes anos setenta, Miguel González Garcés na súa *Poesía galega de posguerra (1939-1975)* (1976) louva a frescura xuvenil do libro mais rexeita o que considera que nel hai de sentimentalismo fácil e paisaxismo tópico, á vez que valora moi positivamente a produción inédita da escritora.

Mais tamén o tempo iluminou a obra e, neste sentido, destaca a valoración claramente positiva feita por Méndez Ferrín. Este crítico fala en *De Pondal a Novoneyra* (1984) da extrema orixinalidade do libro ao que califica de excelente.

Frente a estas distintas opinións en relación coa primeira obra poética de Xohana Torres, parece haber unha clara unanimidade polo que respeita á consideración positiva de *Estacións ao mar*. Así o evidencian o feito mesmo de que se lle outorgase o Premio da Crítica en 1981 e as repetidas alusións á importancia dos poemas inéditos, logo incluídos nese libro.

Carmen Blanco

<p>Quizá tan só se pode anotar a discrepancia de César Antonio Molina, quen na súa <i>Antología de la poesía gallega contemporánea</i> (1984) cita a Xohana Torres no grupo das destacadas poetas femininas do século XX, antologando de entre elas só a María Mariño.</p> <p>Despois de feito este recorrido podemos concluir coas palabras que Francisco Fernández del Riego lle dedica na <i>Historia da Literatura</i> (1984), recollendo o sentir crítico predominante e a súa particular visión da escritora.</p> <p>Aínda que nos poemas deste volume <i>Do sulco</i> evidenciou a autora unha notoria intensidade lírica, había ser no seu recente libro <i>Estacións ao mar</i> onde revelaría unha verdadeira dimensión creadora(1).</p> <p>As opinións e valoracións devanditas son perfectamente explicábeis desde as distintas perspectivas adoptadas polos críticos que por si mesmas sirven para caracterizar a personalidade poética de Xohana Torres. Así, por exemplo, a súa ausencia das dúas antoloxías que mellor representan o gosto estético dos setenta e dos oitenta respectivamente, <i>Poetas gallegos contemporáneos</i> de Basilio Losada e <i>Antología de la poesía gallega contemporánea</i> de César Antonio Molina, evidencia o afastamento das modas literarias por parte da autora.</p> <p>Asimesmo, a crítica clasicista de Carballo Calero revela a personalidade excesiva e, neste sentido, barroca e romántica e, nunha palabra, anticlásica de Xohana Torres.</p> <p>Por outra parte, o sentimentalismo de <i>Do sulco</i>, apuntado por González</p>	<p>Garcés, ten efectivamente unha certa presenza neste libro, mais nel predomina, como moito máis claramente ocorrerá en <i>Estacións ao mar</i>, a grande forza dos sentimentos, que será outra das características poéticas da autora. O mesmo paisaxismo tópico do que fala González Garcés a propósito de <i>Do sulco</i>, está presente nunha serie de poemas que responden, na súa aparencia externa, ao paisaxismo tradicional, aínda que este sexa superado na concepción profunda do texto, dando paso á omnipresencia física e material da natureza que caracterizará a mellor poesía da escritora.</p> <p>Por último, a plena aceptación crítica de Fernández del Riego e Méndez Ferrín responde ao afincamento de ambos autores nunha estética máis nacionalista, na que está fundamentada arraigada Xohana Torres. Isto apóntao certeiraamente Méndez Ferrín (cuxa obra se atopa neste aspecto moi perto da autora) cando di:</p> <p>O amor á Terra é ardente; abrasa. Neste libro está algunha da mellor poesía nacionalista que se ten escrito en Galicia(2).</p> <p>II. AUTENTICIDADE E EXCESO</p> <p>Se tivese que caracterizar cunha soa palabra a poesía de Xohana Torres quizá falaría de <i>autenticidade</i>. Penso que estamos ante unha poesía esencialmente auténtica, necesaria e propia, allea a toda pose e toda moda.</p> <p>Dita autenticidade conleva outra serie de características, dificilmente diferenciábeis dela, como son a</p>	<p>orixinalidade e o exceso. O mesmo parecen suxerir as críticas máis lúcidas.</p> <p>A) ORIXINALIDADE</p> <p>Con respecto á orixinalidade podemos sinalar que, por exemplo, cando Carballo Calero expón a necesidade de "afinar o ouvido pra se familiarizar co ritmo de ista nova voz"(3), ou Méndez Ferrín destaca a "extrema orixinalidade (...), o insólito das asociacións e das contradicións semánticas entre o adxectivo e o nome"(4), están, implícita ou explicitamente aludindo ao carácter innovador e ruturista da súa linguaxe poética. Esta linguaxe agroma xa en <i>Do sulco</i> para mostrar todo o seu esplendor en <i>Estacións ao mar</i>.</p> <p>A persoalísima linguaxe nova de Xohana Torres lánzase vertixinosamente á percura da expresión dos sentimentos, das sensacións, dos pensamentos máis inefábeis, tal como mostran mesmo estes versos do primeiro poema do <i>Do sulco</i>:</p> <p><i>¡Soidá, miña Patria dos días, peito total, escurecido, enfermo!</i>(5)</p> <p>Aínda así esas realidades resultan inapreixábeis e a palabra, fronte á vida que transcurre, segue sendo só iso; palabra contra o tempo:</p> <p><i>Si eu pregonara: Acó estivo o meu [nome, acó bateu o sangue, tal como foi, milagre para un río, riso hastra os beizos, ilusión a flote, nunca diría nada comparado con todo o que eu fun e endexamais quedará nas palabras!</i>(6).</p>
--	---	---

<p>B) EXCESO</p> <p>Polo que se refire ao seu carácter excesivo, tamén ten sido exposto, aínda que de maneira crítica, por Carballo Calero, quen di que na súa "citola aprétanse os conceptos como edras"(7) e que "con isa riqueza de materiais que recibiu en dote, ten que edificar, i edificar é ordear, escolmar, rexeitar e luir"(8).</p> <p>Dito carácter excesivo, torrencial e caótico déixase ver no feito de que trate de mostrar nun só poema a multiplicidade de sucesivos instantes vitais, através dunha linguaxe asimesmo múltiple, na que se dan cita os máis diversos rexistros lingüísticos, puntos de vista, cambios temáticos, imaxes máis varias... Isto é o que ocorre especialmente nos libros "O tempo e a terra", "O tempo e a memoria" e "Elexias a Lola" de <i>Estacións ao mar</i>, onde a estrutura dos longos poemas parece estar motivada polo libre discurrir do pensamento en soedade.</p> <p>Este carácter acumulativo é un rasgo inerente á personalidade poética de Xohana Torres e, polo tanto, permanece despois do constante traballo sobre a propia palabra do que nos faian as até tres e catro versións publicadas dun determinado poema. En moitos casos, através do aspecto caótico déixase ver a alucinante lucidez da irracionalidade, como no seguinte anaco dun poema:</p> <p><i>A noite cría soños incompletos por riba da vila. Ista é a miña casa; iste o aleiro a onde suben as sombras. As altas horas hai un coro puntual de voces, remusmuses confusión ideal para os poemas;</i></p>	<p><i>formas, escadas, signos, residencias ás que transbordaremos sen remedio(9).</i></p> <p>Palabras como estas dannos pé a falar dunha <i>poética da confusión</i>, na que Xohana instala rilkeanamente a súa casa.</p> <p>III. UNHA POÉTICA RADICALMENTE ÍNTIMA</p> <p>Estreitamente vencellado coa autenticidade da súa poesía está o radical intimismo do que esa parte e que mostran á perfeición estas palabras:</p> <p><i>Eu canto escuramente nista soia virtude de non falar de menos dentro(10).</i></p> <p>Ademais, esta poética radicalmente íntima é tamén unha <i>poética da profundidade e da soedade</i>, como víramos que o era da confusión. En efecto, a radicalidade leva a topar fondo en percura da explicación última e primixenia, tanto do mundo material como do psíquico:</p> <p><i>Sigo polo máis fondo: Coma na terra as puntas das raíces (11).</i></p> <p>Da mesma maneira, é a soedade máis absoluta o único lugar no que se pode manifestar esa intimidade abismal da que sairá a auténtica palabra nova, distinta:</p> <p><i>Calqueira día pregarémosche, Soidá, [renovos, estoupada a entraña, en verdadeiro sulco estacionando a voz interna, conmovida, última(12).</i></p> <p>Nestes últimos versos está a clave poética de Xohana Torres. Por unha banda, evidencian a harmonía existente</p>	<p>entre a forma e o contido da súa poesía, enmarcada nesa linguaxe nova que tenta ecoar a "voz interna, conmovida, última". E por outra, conteñen en síntese a quintaesencia dos seus dous libros "en verdadeiro sulco estacionando" a palabra que tenta apreixar a vida.</p> <p>Precisamente neste último sentido, podemos falar tamén dunha <i>poética da memoria</i>, é dicir, da palabra proustiana á percura do tempo perdido:</p> <p><i>Agora mellor que nunca falaría, isas tardes lontananas, a cor innumerable do outono. Pasan xentes escuras de a cabalo, pero eu escribo acobillada en min por un prestarlle o peito a tantas cousas na presurosa hedra da memoria(13).</i></p> <p>Aínda que no fondo practicamente toda a literatura participa deste rasgo, hai libros enteiros de Xohana Torres nos que a memoria é o centro, como ocorre en "O tempo e a memoria" e "Elexias a Lola".</p> <p>IV. O TEMPO</p> <p>A cosmovisión que reflexa o conxunto poético de Xohana Torres atópase inmersa no que poderíamos chamar as raíces culturais, as vetas máis velhas da nosa cultura autóctona e está en consonancia co máis puro pensamento presocrático. En efecto, dada a forte carga intelectual desta poesía (que tan ben conxuga sentimento e pensamento), podemos situar as súas bases filosóficas en relación con teorías como as de Heráclito (a quen dedica moi significativamente un poema en <i>Do sulco</i>) ou Tales de Mileto, por remontarnos aos primixenios e á súa concepción material do mundo, tan afín</p>
---	---	--

<p>á autora. O discorrir constante e a auga como principio envolven e asolagan estes versos:</p> <p>Primeiro foi o mar, despois a pedra(14).</p> <p>O tema central de toda a súa poesía é o tempo, é dicir, o discorrir constante da vida que non se repite, como a auga do río de Heráclito, como "O río", "O Sil", "A chuva" de <i>Do sulco</i>, como o "tempo-río"(15) de <i>Estacións ao mar</i> que todo o barre:</p> <p><i>Istas noites van cheas da humedade do río.</i> <i>E o río non foi fiel, non te anuncia nun eco tan xiquera, nin tampouco lle dois.</i> <i>Chamado pra vertente bárreo todo!</i>(16).</p> <p>Nestes versos a auga identificase coa vida, como nos tempos máis antigos, mais en si mesma leva acochada a morte. A dualidade vida-morte aparece de maneira especial no libro "Elexías a Lola", que, moi significativamente, partindo do enfrentamento coa realidade da morte, contén os poemas máis fortemente vitalistas da autora.</p> <p>A vida, pois, é o discorrir do tempo e desfai en morte que non é senón unha transformación da vida:</p> <p><i>Asolégase a Vida, inqueda no seu termo natural de río;</i> <i>xurran risos, sentimentos xurran e istos fortes desexos que voan hastra ás cousas</i> <i>fanse polen lixeiro cambando de lugar!</i>(17).</p> <p>En conclusión, o tempo que pasa preside toda a obra de Xohana Torres</p>	<p>que, neste sentido, é, como dixen, palabra contra o tempo. O motivo das "estacións" devén entón clave: dá título a todo un libro, no que é ademais marco temático, e aparece en moitos dos poemas de <i>Do sulco</i> ("O maio", "A primadeira", "O vran", "Outono", "O inverno").</p> <p>Mais através da palabra poética a escritora quere sentir, palpar, apreixar —se isto fose posíbel— ese discorrir do tempo-vida que latexa en toda a materia. De entre dita realidade material, están presentes en especial a terra e o mar, símbolos da fecundidade vital pola súa renovación cíclica.</p> <p>A) A TERRA (A MULLER)</p> <p>A vivencia da terra podemos dicir que está presente en cada un dos poemas de Xohana, aínda que encha de maneira especial o libro «O tempo e a terra» de <i>Estacións ao mar</i>. Dita vivencia telúrica non ten nada de paisaxística e aparece marcada pola pegada do tempo e do home, constituíndose nunha vivencia da nación:</p> <p><i>Outra vez és a Terra dos teus fillos canle para as espigas, os aires, os madeiros.</i> <i>Ah, nosa Patria definitiva dende a infancia!</i>(10).</p> <p>A fecundidade da terra, a súa transformación e permanencia a través dos séculos, dos anos, dos días, é saudosamente anceiada polo eu poético, desde o primeiro ao último verso: desde a</p> <p>Primadeira: ¿Por qué, por qué non reverberas nos meus ollos?(19).</p>	<p>de <i>Do sulco</i>, até versos como os seguintes de <i>Estacións ao mar</i>:</p> <p><i>Xa non se pode repetir a historia porque eu mire un ronsel e pense no amor que rematou un día!</i>(20).</p> <p>Aparte desta presenza constante, a fecundidade como teima latexa de maneira especial en <i>Do sulco</i>, onde aparece estreitamente vencellada á vida. Isto é o que ocorre, por exemplo, no poema «Sueiro»:</p> <p><i>¡Qué agoiro, xeme, ponla, se non chegas a froito!</i> <i>(...)</i> <i>Cando fuxa, espírito no Sol, nun vran ideal de rosas, miña xusticia sea emanazón: xurran.</i> <i>[Xurran como xurran os días enchéndose de tempos;</i> <i>xurran, un xurran de ista espontaneidade, de femia para fillo, evolución de Terra e</i> <i>(máis de xestos!)</i>(21).</p> <p>Outro rasgo da peculiar maneira de sentir a terra por parte da voz poética é a confusión con ela:</p> <p><i>Grave Galicia, miña Temeraria, a Terrible Inmortal, Verdor Terrible. Pídeme algunha vez que me tenda no po por se tal vez eu poida continuarte!</i>(29).</p> <p>Este motivo pannaturista, de raíces culturais ben antigas, entronca con outro tema, o da <i>muller</i>, que aparece en grande parte da poesía de Xohana identificada coa terra e, como ela, sulagada nese "xurran" constante da vida. Até tal punto é así que poderíamos chegar a falar da presenza</p>
--	---	---

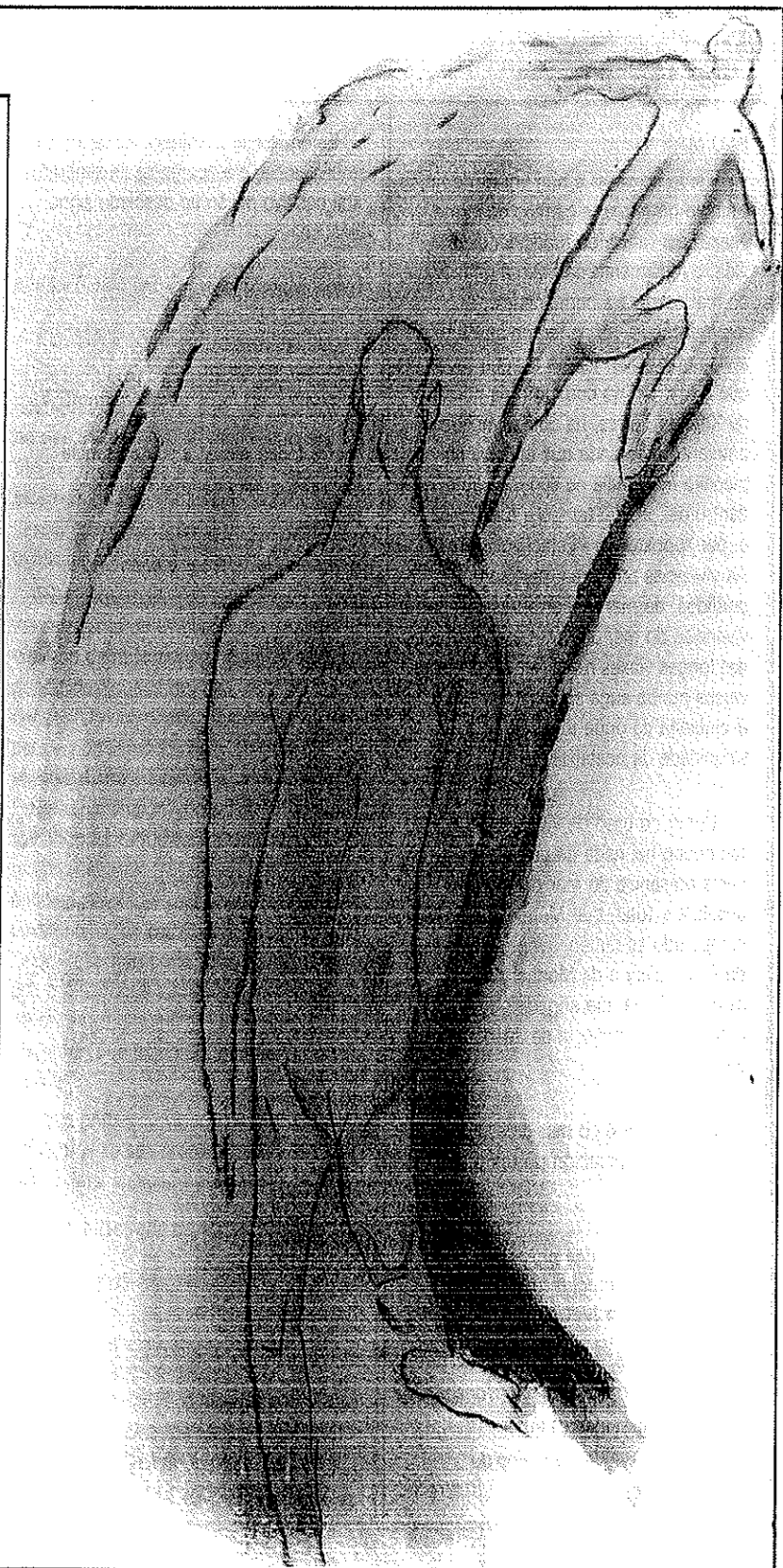
do símbolo da muller-terra, poetización actual do mito antergo da Magna-mater, puro canto á fecundidade. Dita carga simbólica apréciase especialmente en certos momentos de *Do sulco*, na personificación feminina de Galicia en "O tempo e a terra" e nesa impresionante recriación da figura da avoa que contén "Elexías a Lola".

Polo que se refire a *Do sulco*, o símbolo está presente en poemas como "O vran", "Mans" ou "A chuvia". A este último pertencen os seguintes versos:

*Denantes, miña aboa frorescia
para argallar un conto de verdes rás de
[poza,
de diaños, nautas, ventos e de estrelas.
Tépeda voz de mundos en feito. (Eu
apertaba o rostro contra o dengue para
pillar os cheiros de follas balorentas) (23).*

Con respecto a "Elexías a Lola", pódese dicir que a figura da avoa o enche todo, as estancias, a casa toda, as terras e a terra (a nación) toda: a natureza mesma. Vexámolo nun contido poema:

*Podo dicir "O Avia" e eres ti,
calmo xurrar do río anegando as oreas
Tamén podo dicir "Dela non queda
[nada
senón este rumor que deixa a folla"...
O meu corazón coñece territorios
que non somete a noite: País onde
[nacemos
libre de toda sombra.
Así o declaro todo: Infancia coma as
[aves
e a humidade da arboreda.
(Recordar estas cousas nunha xanela
[aberta)
Eu non digo "volver", xa sei, non é
[posible(24).*

B) O MAR

Frente ao pasar e non volver do río, símbolo do tempo e camiño da morte, imaxe, por tanto, da fugacidade da vida, o movemento de fluxo e reflujo do mar asegura a permanencia, representando, así, o tempo absoluto e a vida que volve. Este é o significado que o mar ten no conxunto da poesía de Xohana Torres, na que se mostra omnipresente, aínda que apareza de maneira máis nidia no segundo libro, e, dentro del, en "O tempo e a memoria" e, por suposto, en "Estacións ao mar". As vivencias primeiras, paraísos perdidos, do mar de Ferrol; as outonais vivencias do mar de Vigo; e a plenitude das longas viaxes marifas anegan estes versos nunha auga saigada que evoluciona da onda tremecente á serenidade da nostalxia.

Como no caso da vivencia da terra, tampouco hai nada de paisaxístico nesta presenza do mar puramente absoluta e total, que Méndez Ferrín ten comparado ás tamén vivencias abismais de Paul Valéry e de Manuel Antonio, e ás que habería que engadir outras como, por exemplo, a de Juan Ramón Jiménez.

Ante o mar e co mar parece posíbel a volta, a recuperación do tempo perdido:

*Volvo contigo á miña orixe,
mare meu, que intactas me devolves
as cousas que esquecimos das primeiras
[estancias.
Todo o aprendín aquí, Lorref, na
[onda(25).*

Aínda que seipamos que:
*Ninguén retorna do gran reino do
[mar(26).*

Entón, o mar manifesta a súa ambivalencia, e a aparencia de símbolo vital positivo devén en desolado signo tanático:

*Lorref, quixera irme.
Todo está feito xa,
o peixe, as redes.
Algo que nin sabía:
As prodixiosas rutas tamén morren(27).*

De todas xeitos, a súa presenza favorábel pode facer máis doado o paso:

*Ritmo de mar e rosa, a quen vos
[cante(28).*

A ti, Xohana. ▲

NOTAS:

- (1) Francisco Fernández del Riego, *Historia da Literatura*, Vigo, 1984, p. 205.
- (2) Xosé Luis Méndez Ferrín, *Del Pondal a Novoneyra*, Vigo, 1984, p. 284.
- (3) Ricardo Carballo Calero, "Prólogo" en Xohana Torres, *Do sulco*, Vigo, 1957, p. 10.
- (4) *De Pondal a Novoneyra*, p. 283.
- (5) *Do sulco*, p. 13.
- (6) Xohana Torres, *Estacións ao mar*, Vigo, 1980, p. 36.
- (7) "Prólogo", p. 11.
- (8) *Idem*, p. 10.
- (9) *Estacións ao mar*, p. 78.
- (10) *Idem*, p. 20.
- (11) *Idem*, p. 44.
- (12) *Idem*, p. 46.
- (13) *Idem*, p. 33.
- (14) *Idem*, p. 92.
- (15) *Idem*, p. 85.
- (16) *Idem*, p. 65.
- (17) *Do sulco*, p. 65.
- (18) *Estacións ao mar*, p. 23.
- (19) *Do sulco*, p. 66.
- (20) *Estacións ao mar*, p. 91.
- (21) *Do sulco*, p. 70.
- (22) *Estacións ao mar*, p. 16.
- (23) *Do sulco*, p. 21.
- (24) *Estacións ao mar*, p. 61.
- (25) *Idem*, p. 82.
- (26) *Idem*, p. 83.
- (27) *Idem*, p. 83.
- (28) *Idem*, p. 38.

PRA UN ACHEGAMENTO A POESÍA DE XOHANA TORRES

*Galicia.
A barca en punto.
(Pero nunca sabemos a que hora).*

A POESÍA É REFLEXO DO TRÁNSITO

Estes versos de Xohana poderían ser o título que prologase esa longura de horizontes, esa estadia en ningures, ese camiño interminable, ese *tránsito...* que é a súa poesía.

Sabía ben a nosa poeta o que quería dicir cando titulou os seus libros "DO SULCO" i "ESTACIÓNS AO MAR": *Espacio que se ara; tempo que se abre as lonxanías mariñas.*

Tempo i espacia construen o camiño que se fai dende a intimidade do escritor; é máis, él mesmo é esas dúas dimensións nas que navega e este convencemento vaise enfeitizando, ao longo dos seus libros, de intimas iluminacións:

"Soidá, / máis sulco que un mar antergo", "rastros de rodas", "rutas dos cabalos", "voltas que da a noria", "a vagabunda vocación do home", "partir hastra un Norde / pola rosa dos ventos", "tolo peirao de velas e viaxes"...

Os exemplos poderían multiplicarse. Ser poeta é sentirse tempo esborrexinte, esluinte; é navegar no mar heraclitiano sin paraxe; e cada un dos libros de Xohana afonda e abeira nos terreos desa extrema lucidez. Así o dí expresamente: *"Eu meditei nun libro o "Todo xurra"*.

Logo de tal sabencia soio queda unha actitude existencial e o poeta ven ser o cronista da súa propia morte, a memoria do pasado, un berro entre

dous intres utópicos: a inocencia e o fin. Así noio constata fermosamente:

"É que debo decilo: Hai un río que sangra inútilmente entre a memoria e pra unha soia morte".

A POESÍA É VERBA REVELADORA

A terra que terma dela e das súas nostalxias, Galicia, é o ámeto cósmico no que se realiza a imposibilidade da utopía. Pero arredor del e por riba del está esa "outra" dimensión; ese "irreal" do poeta, que é probablemente o verdadeiro real.

Nesta aprensión do "irreal", do insospetado, do invisible, do que toda vida ten de misterioso e inexplicable, a poesía de Xohana dispese, decántase dende "Do sulco" ata "Estacións..." para escoitar máis e máis os ecos do silencio. Cecaís ahí e onde está esa "cuarta dimensión" do poeta; a que o transfigura pra máis aló da tríada; tempo, espacia, tránsito. A verba échese así de lixeiras reverberacións, de suxerencias, de escintilares... pois hai *"algo"* que non pode ser dito; algo no que a palabra de cada día non pode ser senon muro, impedimento. Entón o poeta ten que se voltar un adiviño, un visionario.

Nos primeiros versos de "Do sulco" atopamos xa ese presentimento de que hai un falar sulgado e arcano:

*"Soidá, adentrada de voces a querer
{suscitarse
e non serán de min. De vós, tampouco"*.

O "EU", canso, vello; ise "EU" existencial, que perdeu as raíces do sagro e, polo tanto, os vieiros da eternidade, non poden escoitar tales voces; o seu destiño agora é ser "edra mosteiral", "xilgaro agónico".

Anxeles Penas

<p>Xúnguense nestas reveladoras imaxes a idea de pasadío, de febleza e de cárcere; atributos que sinalan as propias limitacións. ¿É a causa delas que se perdeu o Paradiso? A poeta pregunta:</p> <p><i>"¿Onde o soño que busco terá ido?"</i></p> <p>E entón volve a atopar esa voz segreda que agora rí:</p> <p><i>"O latexo rí... Rise, impassible, en [bultras... Isolamento do corazón que agarda".</i></p> <p>Nun dos máis fermosos e estarrecedores poemas de "Do sulco", aquel que comenza: "¿E todo para qué, corazón meu...?, Xohana chega aos arredores da máis extrema lucidez, a apalpar ese silencio que pecha a verdade; a ela soio lle queda a desesperada pregunta:</p> <p><i>"Quén saberá decir o vento que xa [agarda, o azul onde chegaron con copia nova os [ceos, a leda anunciación que agora non me [fala?"</i></p> <p>A "leda anunciación" é o verbo revelador, a palabra do Anxo; a pescuda na que ten de entregar a vida; pois esa é a súa paradoxa: coñecer que é</p> <p><i>"o que o silencio pecha, o que sempre me [roe"</i></p> <p>Neste camiño anguriado deica o fin a poeta atopa unha derradeira táboa de salvación, que é o amor:</p> <p><i>"Amemos, pois, amemos, soio iso"</i></p> <p>E ese amor resólvese tamén por vía de entrega, de comunión coa natureza que nos dou o ser:</p>	<p><i>"Cando fuxa quero ter sido Eva en dúceas de mazáns, árbores [madureiras..."</i></p> <p>Así remata "Do sulco": coa aceptación do imparáble escoar e pedindo que siga ese canto segredo da inocencia, esa voz tateante que lle emprestaron ao poeta, pra que a súa morte non signifique o definitivo calar:</p> <p><i>"Cando fuxa, (morrer, sí, pro en vento [irtio) que unha boca longal, toda de neno, [tatexe sin respostas, a elexia das Nais, solagada nun berce de [silenzo".</i></p> <p>En "Estacións ao mar" o sentimento de impotencia fire coma un espeto, vóltase máis nihilista:</p> <p><i>"Sinto un raro silencio de cidade... Dende o país absurdo do poema a cinza vai cubrindo hastra os meus [labres. Ninguén repara en mín. Ninguén [escoita".</i></p> <p>O "irreal" do poeta, que é a súa palabra, a súa "cuarta dimensión" devén tan inútil como todo nestes versos sin esperanza, nos que Xohana fai o testamento do home contemporáneo, aillado dos seus tótems protectores, despersonalizado e soio nun sexto piso de cidá.</p> <p>Un último berro, unha última pregunta sin resposta queda ecoando, cando pechamos "Estacións ao mar":</p> <p><i>"¿Pódese aínda recuperar o campamento anxélico onde se congrega a pluma?"</i></p> <p>A barca da vida está pronta a partir:</p> <p><i>"Zarpamos pra ningures"</i> ▲</p>	
---	---	--

A MULLER, EIXE CENTRAL NO TEATRO DE X. TORRES

As dúas obras teatrais de Xohana Torres teñen como eixe dramático central a personaxes femininos, ó redor dos cales non só se tece a trama argumental das obras senón que son tamén os de maior riqueza e complicación psicolóxica. A simple afirmación deste feito non é dabondo para sostelo e, por iso mesmo, hai que recorrer a unha análise detallada de ambas as obras para evidenciarlo con claridade.

Iniciemos esta análise pola primeira obra teatral publicada por Xohana Torres, é dicir, "A outra banda do Ibero". Trátase dunha obra simbólica, cargada de anguria existencial e ligada en moitos aspectos ó teatro existencialista da posguerra europea. Hai ademais nela elementos do teatro épico brechtiano no enfoque colectivo e social. Se houbese que asignar un teatro á literatura da primeira época do grupo Brais Pinto, a obra por min elixida sería precisamente "A outra banda do Ibero". A identificación co grupo non reside exclusivamente na anguria existencial de orixe europeísta que enche a obra, senón tamén na atmosfera de inconcreción temporal e espacial que presenta, na elección dos nomes dos personaxes (nominación exótica centroeuropea, poderíamos chamala: Malen, Estifen, Kurr, o vello Marj) e no simbolismo, escuro e inconcreto, interpretable para o lector, que pode ver, no conflito colectivo da obra, ben unha situación particular dos exiliados do 36 que desexan volver a Galicia (Galandía) ben unha situación xeral aplicable a calquera lugar do mundo e a calquera época na que se desen as condicións de Galandía. Algúns opinarán que o simbolismo con Galicia é evidente e que só por razóns

de censura política aparece encuberto. Tal vez sexa así, aínda que o importante hoxe é que a inconcreción temporal e espacial da obra evitou o envellecemento temático.

Pero fagamos unha análise máis demorada.

Dous son os conflitos centrais nela: un conflito colectivo que abarca a tódolos exiliados da Banda Esquerda de Galandía e o conflito persoal que se dá na protagonista feminina.

No primeiro están mergullados os tres tipos de personaxes que aparecen na obra: os inconformistas (representados por Kurr, Marcos e o rapaz), os resignados (o vello Marj e Malen) e os colaboracionistas (o coronel Estifen Berg). Tal vez no número dos integrantes dos tres grupos exista xa un simbolismo (consciente ou inconsciente) que nos remite á sociedade galega dos anos 64 na que evidentemente empezaban a apuntarse ó carro do cambio e da democracia moitos sectores desta sociedade.

A actuación dos tres grupos xira ó redor do único personaxe feminino da obra: Malen. En efecto hai dous extremos que se moven e actúan tendo a este personaxe como referencia. Por un lado o coronel Estifen Berg, o marido colaboracionista que perdeu os seus ideais e leva unha actuación de entreguismo total ás forzas da represión. Este personaxe, de estrutura inicialmente lineal, adquire complicación no seu contacto con Malen. A través do diálogo dos dous personaxes Malen vai conseguindo humanizar a Berg:

— "O que nós necesitamos agora é atura-la disciplina como fai falta. E libre de complicacións sentimentais" — di o

M. Rios Panisse

<p>coronel case ó comenzo do diálogo coa súa muller (p.25) (1).</p> <p>Pero este personaxe, frío e insensible ante os distintos argumentos (de amor paternal, de amizade e de amor á patria) que, ante el, desenrola Malen, baixa momentaneamente a garda e angúriase pola posible perda do amor da súa muller:</p> <p>Estífen “Deus, qué nos pasa. <i>A esforzarse a falar con serenidade</i> Resulta fácil ferirte. E eu non che faría dano por ningún gran tesouro. <i>A atariñar</i> Abondo teño con saber que ti, a miña Malen, está a perdérseme, que hai algo en ti que non recollo. Malen, ven, falemos docemente. <i>Mandatario</i> Xúrame que me queres. Malen <i>Sen pestanexar</i> Pides igual que se fose eu un soldado. Ningunha vez podes deixar de selo. <i>Esmaiolada</i> Adiquei seis anos ó amor. Agora xa non podo reconstruírme. Estífen <i>Xa sen ira</i> Cando penso na túa voz, a máis sumisa das músicas... ¿É que non rematarei de dicir que teño necesidade de ti? ...Non sei de palabras nin teño moito bico, pero necesítote <i>Unha pausa</i> ¿Non dis nada?” (p. 40) ¿E este o frío e razonador personaxe que víramos nas páxinas anteriores? O outro extremo dramático, oposto a Estífen Berg e que tamén actúa en función do personaxe feminino, é Kurr</p>	<p>Lois. Kurr ten a profesión oposta a Estífen, se este é soldado o outro é poeta. A existencia dun simbolismo tamén é evidente neste aspecto. Pero ademais Kurr ten un papel oposto ó de Estífen. Non é el o que debe ser cambiado, modificado, convencido, senón que debe te-lo papel de convencedor, de tentador de Malen. Por iso recorre ó desprestixio do marido (“¿A que atribúes o feito de que ningún exiliado galandés faga migas con Estífen, mellor dito, nin tan sequera algo de trato?... Agora son sabedor de que vai dirixir outra redada. Ven de vello. Endexamais xugou limpo. Endexamais se presenta abertamente”. p.50), á lembranza da infancia (“Eras unha rapaza inxel, de ollos atónitos. Había en ti un andar decidido, sincero; non obstante era para mín o teu paso, un pequeno paso sempre, dóce, explorador, que non quereda apegarse ó chan. Esbaraba sempre a túa fita pendurada no cabelo... Seda... “Malen de Escó, a fita vëndema, vëndema”... De remate, eu arrincábaa... Malen de Escó sempre interesada polas cousas, amables...” p. 54), ó seu amor (“¿E indiferente escoitar que sigo namorado de ti, que eu te necesito?” p. 58). Pero ningún destes argumentos parece convencer a Malen que só cede coa esperanza do futuro en Galandia.</p> <p>Entremedias destes dous extremos está o terceiro home da obra que xira tamén ó redor de Malen. Trátase do vello Marj, pai do coronel Estífen Berg. Este personaxe ten un dobre papel. Por un lado apóiase en Malen ante a deshumanización e o desarraigo co pasado do seu fillo (“Ti, ah, si, éra-lo meu fillo, o Estífen. A cuestión está aí: Eras. <i>A berros</i></p>	<p>¿Onde vai Estífen Berg, nacido galandés, criado galandés no Leste das Landas?... Descubro en ti partes incurables. Déixame que cho diga: a xuventude comenza a abandonarte”. p. 42). E ante ese abandono filial o vello Marj só ten a esperanza de que a súa nora o conduza algún día a Galandia (“Máis alá da fiestra hai unha luz. Debe existir unha luz. Teño que vela. Sinto sobor de min esta araxiña, e a noite. Tanto tempo non podo tela apagada tanto tempo. Lévame, Malen. Ti es xove e podes”. p. 43).</p> <p>O segundo papel do vello Marj desenrólase como importante incidencia no conflito persoal da protagonista e polo tanto sinaláremolo na análise deste segundo aspecto da obra.</p> <p>Pero antes de entrar nela quixera facer un pequeno inciso para rebatilo enfoque que, sobre este conflito colectivo que aparece na obra, fixo D. Ricardo Carballo Calero nun dos poucos estudos críticos publicados sobre este libro(2).</p> <p>Asegura D. Ricardo que no conflito da obra non hai motivacións sociais ou políticas, nin sequera encubertas: “Trátase de se a Terra chama ós seus fillos con forza irresistible ou incondicionada ou non é así (...), os personaxes (...) son atraídos pola saudade da patria, non por móbiles doutriniais nin deberes cívicos” (p. 142). Neste xuício penso que hai un enfoque falso derivado dunha lectura superficial da obra. D. Ricardo, que moitas veces demostrou unha fina sensibilidade literaria, trabùcouse, ó meu entender, na comprensión desta peza. Os personaxes da obra non queren volver a Galandia só para mata-la súa saudade (motivación, por outra parte, tan válida</p>
--	--	---

e real como calquera outra). Moitos tal vez volvan para intentar mellora-la súa situación de vida: "Moitos galandeses no exilio non saben se xantarán mañá" (p. 33) —dí Estífen botando en cara a Malen o seu descontento, tendo en conta a situación excepcional dela dentro do grupo. E máis adiante: "Algúns crédesvo-las xentes máis prisioneiras do mundo" (p. 37). Outros destes exiliados volven para implanta-los seus ideais ou axudar á recuperación da súa patria. Porque, se non ¿como se entenderían estas palabras que Estífen e Kurr dirixen, respectivamente, a Malen:

"Malén:

—Hai un recanto do mundo que é meu. Quero o meu anaco. Quero volver a el.

Estífen (*a desexar férila*):

—Vaia, non supoñía que tiña unha heroína legoeira na casa. ¿E como pensas alicumarte? ¿Cioelia? Si, necesitaremos un nome de loita". (p. 37).

"Kurr:

—Chega a hora que presentan os deuses. Ese día rematará todo. Nin un día xa máis. *Na nosa Banda necesitan de nós*(3). Hai que vivir en Galicia e por primeira vez" (p. 57).

E, se verdadeiramente non existe máis ca unha motivación sentimental para o retorno dos galandeses ¿por que impedirille-la saída da Banda Dereita, na que parece que forman grupos de exiliados pobres e problemáticos? Descoñezo a intención real de Xohana Torres pero, é evidente que sobre unha lectura cuidada do texto, é máis pausible a existencia de razóns sociais e políticas neste retorno ca das meramente afectivas.

Dá tamén a entender D. Ricardo que calquera identificación de Galandía con Galicia é mera fantasía. Evidentemente o simbolismo non está dado con claridade, o espectador ten liberdade de interpretación como xa dixemos, liberdade que enriquece mesmo, ó meu entender, os valores literarios da obra, pero, o que tamén é verdade, é que non se pode descartar totalmente ese simbolismo. Os seus defensores atoparían argumentos dabondo para demostralo. Por exemplo (e sen querernos meter en demasiadas profundidades) algúns dos nomes suxestivamente introducidos na obra, como é o caso de Rande (p. 51) ou Engrova (p. 52), por non cita-lo parecido Galandía-Galicia e Iber-Iberia, tentador ata para un espectador pouco suspicaz.

E, logo deste inciso, pasemos a analiza-lo outro conflito central da obra: o persoal de Malen. Este personaxe atópase coa súa confusión interior. ¿Que escoller?, ¿o pasado identificado coa Banda Esquerda e que representa a infancia, a felicidade, a beleza, a amizade e o amor maternal e sexual? ou ¿o presente, a Banda Dereita, que é a monotonía, a fealdade, a anguria? O dilema agudízase cando, coa posibilidade de fuxir a Galandía entran en xogo outras coordenadas. En primeiro lugar a preocupación de se o futuro na Banda Esquerda será igual có idealizado pasado e, en segundo lugar, as obrigas morais de Malen na Banda Dereita: os seus deberes de esposa e o cariño que sente polo seu sogro. A solución que escolle Xohana Torres para estes conflitos é a esperada nun contexto tradicional. Malen sacríficase polo marido (influída pola opinión do vello Marj que ten nesta decisión un

papel importante, como xa anunciabamos máis arriba) e permanece na Banda Dereita. Tamén se sacrifica polo sogro, facilitándolle a posibilidade de fuxir no seu lugar e poder así morrer na Terra Prometida. Como resultado destes sacrificios recibe o seu premio: a escuridade que embargaba a súa existencia (p. 41) é substituída pola claridade final:

Malen

(...)

Avantou o abreinte. A luz, qué fermosa.... Voces dentro... Voces fóra... Clarea, e as xentes deben andar a espertarse" (p. 96).

A outra obra teatral de Xohana Torres, "Un hotel de primeira sobre o río", foi publicada en 1968, nun momento en que o desenrolo económico franquista estaba no seu cume. Este desenrolo económico permitiu a mellora social de moitos sectores da poboación e consecuentemente a masificación universitaria, factores que determinaron á súa vez, unha maior concienciación política e como resultado unha inevitable apertura da opresión dictatorial do réxime franquista. Pero este desenrolo económico tamén permitiu un indiscriminado avance industrial do que Galicia lembra principalmente as ilóxicas expropiacións dos embalses e a nefasta colocación de certas industrias contaminantes. Tamén foi esta a época dos paradores de turismo.

Ben, pois Xohana Torres aproveitará eses temas de actualidade naquel momento para crea-los conflitos dramáticos que aparecen en "Un hotel de primeira sobre o río", esta vez claramente, sen inconcrecións nin

<p>simbolismos e empregando tamén unha muller, Ruth, como personaxe-eixe da obra.</p> <p>Se tivese que emitir un xuício comparativo entre ámbalas obras de teatro aquí analizadas, diría que a segunda é moi inferior, no meu entender, á primeira. A claridade temática que a coloca nun momento, nun lugar e nun conflito determinado fai que perdese actualidade. Falta ademais a gracia da posible interpretación do espectador e, esta ausencia de cabos soltos que permitía a imaxinación do lector ou espectador en "A outra bando do Ibero", é un elemento máis que incrementa o desfase da obra. Por outro lado a linguaxe poética de certos personaxes da primeira obra teatral (en particular de Malen e Kurr) que parecía disgustar a D. Ricardo Carballo Calero (4) era, para min, outro elemento atractivo e de modernidade do que prescinde nesta ocasión case por completo Xohana Torres. As inflexións dos personaxes da súa primeira obra, así como os cruces de conflitos persoais e colectivos, daban a "A outra Banda do Ibero" unha riqueza dramática (tal vez aínda pouco traballada e, polo tanto, cunhas posibilidades máis amplas cás que lle deu a autora) da que creo carece "Un hotel de primeira sobre o río". Ata aquel peculiar exotismo braispintiano dos nomes é substituído nesta obra por unha mistura hebreo-galego-nórdica que perdeu a gracia do invento sonoro anterior.</p> <p>Ruth, o personaxe central feminino leva o total protagonismo, enfrentada a uns esvaídos opoñentes sen nome: O Alcalde, o Comisionado Municipal, Extranxeiro I e Extranxeiro II. Como comparsa de Ruth e para axudar ó</p>	<p>desenrolo temático a través do diálogo, o incondicional e tamén "descafeinado" David. Por último e como unha especie de antiheroe, tamén feminino, traído moi ó final e polos pelos, a sobriña Inge.</p> <p>Ademais, os conflitos presentados en Ruth, froito non de loitas internas senón de situacións externas (a compra da casa, a morte do sobriño), e cara os que a única actitude posible para Ruth é a resignación, buscan saída tamén en forma tradicional: Ruth non decide vende-la súa terra por unha chea de millóns e partir para o Caribe con David (bu tal vez con outro home máis atractivo) a malgastalos, que sería a solución inesperada senón que as inútiles loitas co grupo interesado na compra e a morte do sobriño acaban volvéndoa tola. A solución, que en "A outra banda do Ibero", a pesar de ser tamén tradicional, mantiña a tensión ata o momento final (pois o espectador descoñecía con seguridade cal sería a decisión de Malen), perde interés en "Un hotel de primeira sobre o río" xa que durante todo o acto III vémo-la loucura sen solución de Ruth.</p> <p>A obra teatral de Xohana Torres redúcese a estas dúas pezas de teatro, escritas con só catro anos de separación e que teñen en común o seu protagonismo feminino. Sen dúbida das dúas a mellor é a primeira. "A outra banda do Ibero" é unha obra teatral dunha autora sen experiencia no xénero e, polo tanto con certos defectos dramáticos (principalmente estruturais) pero que parecía augurar unha posible produción teatral de importancia. Tal vez movida por algunhas opinións críticas, ou polo seu propio sentir, Xohana Torres variou o camiño na súa segunda obra teatral,</p>	<p>errando esta vez, ó meu entender. A autora entón, penso, deixou o teatro para proba-lo cultivo dun novo xénero: a narrativa. Quebrábase así, de novo, o inicio dun camiño teatral esperanzador, tan necesario para a nosa literatura. ▲</p> <p>(1) Xohana Torres. <i>A outra bando do Ibero</i>. Ed. Galaxia. Vigo, 1965. As páxinas indicadas remiten a esta edición.</p> <p>(2) Ricardo Carballo Calero. <i>Sobre Lingua e Literatura Galegas</i>: "A outra banda do Ibero", pág. 138 e ss.</p> <p>(3) O sulñado é meu.</p> <p>(4) D. Ricardo Carballo Calero, o. cit. pág.</p>
---	---	--

A VERDADE DA GALICIA EN XOHANA TORRES

A arte está relacionada en último termo có descubrimento da verdade, e nese sentido é moi semellante á ciencia; pero, como a ciencia, pódese corromper e rematar no "cientifismo", nun xogo que fai da técnica un dogma. Arte e ciencia poden caer na trivialidade de reducir os principios, científicos ou artísticos, a trebellos e trastes que non sirven máis que para estorbar ou para que algúns presuman de modernos.

O uso do monólogo interior como técnica de relato prestouse a que moitos que non teñen nada que relatar máis que as vulgaridades que se lles ocorren, viran nel un caixón de xastre no que cabía todo, causando no lector o mesmo noxo que o monologador prosma da vida real causa nos que non teñen mais remedio que escoitalo, ou para que outros o confundiran có diván da consulta psicanalítica e, en vez de pagar para que os atenderan, pretenderan que pagara o coitado do lector. Pero o monólogo interior ben usado deixa ás veces máis liberdade de movemento que a estrutura da novela tradicional. No caso de "Adiós, María" é un instrumento perfecto para penetrar, certero e preciso, nunhas realidades que, aínda que imaxinadas, son verdade.

A novela e o cine son quizais as dúas formas artísticas con máis potencial pedagóxico, porque axudan a formar e educar o sentimento intelixente e a visión comprensiva da realidade. Ámbolos dous, cine e novela, teñen un poder de captación da imaxinación que fai que as vivencias que presentan se nos metan dentro, coma quen di, ou nos leven fóra de nós, a vivir intensamente outras vidas e experiencias que non son as nosas.

"Amar ao próximo como a ún mesmo" debe querer dicer iso, máis ou menos.

Indubidabelmente, o artista será tanto máis grande canto máis capacidade teña de ver e captar aquilo que quer transmitir, e canto máis limpo teña o "filtro" mental para seleccionar ben, de tal modo que poda conseguir esa fusión do público có que lle vai presentar. O novelista ideal precisará unha mente aguda, un sentir profundo e un talento grande para saber peneirar as complexidades da experiencia. A novela é unha arte de máxia, capaz de crear realidade, sempre que non se faga dela un xogo retórico, un trebello inútil ou unha receita de cociña.

"Adiós, María" é unha novela "seca", con luz e sen néboa, sen orballo, sen retórica interna ou externa. A protagonista, Maxa, unha rapariga adolescente, fala para sí, escribe cartas que non manda, pensa, cavila, ve o que está a pasar e cóntao. E o que conta, ve e sinte é tan interesante e tan "de verdade" que poderíamos seguir a escoitala toda a vida sen cansarnos.

Maxa é unha vítima das circunstancias; o pai queda sen traballo, non atopa nada na Galiza e vaise para a Franza. A nai marcha con el. Dúas figuras que non chegan a ser trágicas porque son, como cuase todo na nosa terra, demasiado pasivas, vulgares e feitas de sustancia para acadar grandeza. Son... follas que leva o vento. Na Franza teñen un conocido, por iso van para aló. Chamar emigración a iso que fan os galegos na Europa é moito chamar. O pai está claro por que marcha. A nai, xa non tanto ("alguén chamoulle a eso a forza do amor", comenta Maxa con ironía). A verdade é que escolle ir ao rabo do home ("nunca irás soio, ¿ois ben o que

Teresa Barro

che digo? a cantidá de xente de toda índole que anda solta e si te vén non me acordo, que nos xogamos moito, Román, e a muller, xa se sabe, sempre onde o seu home, para qué me casei se non...”), antes que quedar na casa atendendo aos fillos. E, naturalmente, como os fillos os da Deus, e El non vai vir cuidarlos, o que non fai a nai terá que facelo a filla. A vida de Maxa convírtese de súpeto nunha traxédia; a cativa atópase esmagada, atrapada, e seguramente para sempre. Xa pode dicir adiós á vida, porque nesta non suceden eses milagres que lles pasan ás mulleres nas “soap operas”, como lles chaman os ingleses aos seriais, e non vai vir redimila un príncipe maravilloso ou un magnate do petróleo de Dallas ou Chicago. Maxa xa non vai estudar, aínda que vale para os estudos (“Nena díxome o vello con certa cuquería, aproveítate ben mentras lle dure a forza esa do ensino gratis”), porque terá que termar da avoa, mestra na arte de descansarse en outros, do avó, profeta pesimista, deses que as ven vir todas e non pescan unha, do irmán máis vello, có que a avoa flirtea, e do irmaciño pequeno. Un destino feminino do máis vulgar e corrente. Maxa é intelixente, cabal, ve con claridade o que está a pasar, rebélase interiormente, non é masoquista, non quer sufrir nen ser a vítima de ninguén, quer ser libre, vivir a vida que lle debía tocar aos quince anos, esa vida que, según os larpeiros e túzaros que a rodean, é sempre maravillosa a esa idade, aínda que lla convirtan nun inferno. “Mamai, atende, dende que largáchedes esto falla, andamos todos coma traicioados”, berra Maxa desde unha carta que non bota ao correo.

A novela pinta unha das traxedias

máis comúns da nosa terra, a traxedia dos que quedan... pero pinta tamén outras moitas que se deben máis que nada ao carácter “descansado” das xentes da Galiza. Os habitantes da nosa terra escápanlle ao traballo e a todo o que seña tomarse molestias. Que traballen os burros, pensan, e parécelles unha actitude intelixentísima. Maxa é unha fror delicada nacida entre os pinchos e as silveiras. Non poderá vivir a súa vida, senón a que lle botaron enriba; terá que rendirse, aprender a non sentir, poñer o impermeábel interior, botar coiro ben duro e, sobre todo, dominar a arte do laio ben laiado e da doenza ben explotada e buscar un pandote no que descansarse. Se non, o pandote seguirá sendo ela, consciente, por riba, de que a tristeza e soedade que a van invadindo fanna presa axeitada dos cucos que queiran aproveitarse:

“... que todos somos febles témeramente febles un océano de temblequeo sobor de nós cando levamos moito tempo soias e cando estamos moito tempo tristes.

E se un cuco chega e se aproveita da febleza e fai mención desa parte agradable da vida que todos temos o dereito de probar.

E se un cuco chega docemente e dí que axudará con ímpetu a conseguir un tocadiscos para eledar a vida soedosa, velahí que caíches na gaiola e serán un pandeiro onde tocan todos os cucos que andan libres polo mundo adiante.

Ollo, e a esculcar. Xa vedes cómo se chega fálilmente a esto e non digades nunca Desta auga non beberéi...”

Nun país de escritores con talento pero apenas sen alento, tan fríos, tan

impermeabilizados, coa coraza tan ben posta que nada lles pasa, nen pra dentro nen pra fóra, Xohana Torres é unha das poucas excepcións que ve, atende e entende. Igual fai coa lingua, escoitada e entendida con sensibilidade perfecta e froito evidente de se ter tomado eses traballos e molestias que na nosa terra cuase ninguén parece disposto a tomarse, seguramente por crer náquelo da ciencia infusa. O galego de Xohana Torres é sempre galego, aínda que meta ás veces palabras castelanas. A construción, a sintaxe, a música, son galegas. A autora tomouse o traballo, por exemplo, de buscar exclamacións, onomatopeias e frases propias da lingua, en vez de pensar que todo o que sone basto, ordinario e groseiro é galego popular, aínda que seña madrileño castizo.

Eu pediría a esta escritora pouco común que sabe ver, sentir, entender e escoitar que, dende a súa fortaleza interior, non deixe de seguir apuntando ben có radar da súa mente privilexiada e que nos conte máis da Galiza de verdade, ou da verdade da Galiza, a ver se así empezamos a entender algo do que pasa na nosa terra. ▲

A PATRIA DE XOHANA TORRES

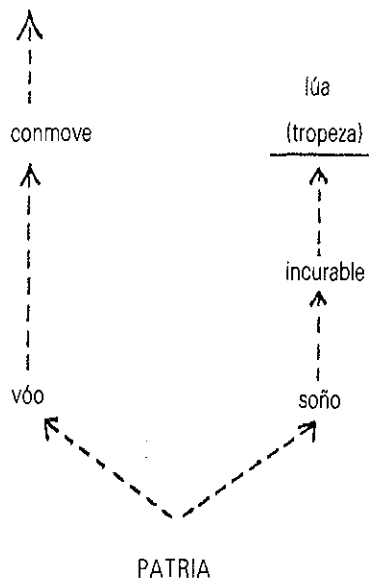
Xa que logo, falar da patria na obra en verso de Xohana Torres é falar de Galiza. Á primeira ollada, os poemas de *Estacións ao mar* (Galaxia, 1980) amosan unha actitude agarimosa, contemplativa, cecáis tranquila. Nembargantes, ao proseguirmos a lectura, síntese cómo a voz poética vai revelando unha orientación desconsoladora que se establece a xeito de contrapunto con outros motivos predilectos da autora. Istes outros motivos son, sobre todo, a familia e as lembranzas da mocidade. Dista contrapuntística ou xogo de forzas se falará máis adiante.

No primeiro termo, Torres colócase diante dun concepto de "Patria" e no poema-pórtico de "O tempo e a terra" (*Estacións ao mar*) define o que lle significa:

*Patria, xeito de voo que conmove ao home.
Sono incurable que tropeza na lúa.*

Os dous versos reproducidos están sós na páxina inicial, e circundados polo espacio en branco, permiten perceber cómo a visión da poeta está concentrada naquel voo detido na lonxanía. Desde iste estado de quedanza, Torres segue a debullar, a reforzar o que chega a ser o símbolo dunha frustración. Por unha banda, ela quere salienta todo o que abrangue o concepto de patria, no emprego de verbas como *voo, conmove, soño, lúa*, e nise senso a idea de base é enaltecida, seica suxire orgullo e esperanza. Pero ao mesmo tempo a referencia se fai a unha entidade na distancia, a un anxeio que non consegue ir máis aló da lúa, que emboleca nela. Ou sexa que, hai forza e hai comezo, mais non está

comprovado o seu triunfo. Tamén dito símbolo da lúa é polisémico: por unha beira, pode representar un obstáculo, visto á luz da súa función de rematar con os soños voadores dos seres humanos ao interrumpilos ou detelos. E por outra, a lúa pode estar a axir como soarego atraveso do cal só se atopa o eido do luático, é dicer, a loucura, que é precisamente a situación máis frecuente cando hai unha prolongación excesiva do soño, con a perda do contacto cunha realidade obxectiva. Pola mesma razón, habería que dicer que o adxectivo "incurable" é tamén ambiguo, porque ou ben se refire á condición dun proceso non esgotado, permanente e aberto, ou ben atingue á unha condición que non se pode remediar. Diso se tira a suxerencia dunha doencia fatal, do soño idealizador como perigoso para a saúde. Ambalasdúas situacións poderán representarse no esquema:

A partires destes dous versos, daí en adiante a liña poética de Xohana Torres vai-se abrindo en sulcos cada vez máis definidos

embora sempre cinguidos ao mesmo eido galego. Por unha banda, a procura da patria é continua, é un desexo fondo e tamén é o pracer que se manifesta na proximidade á natureza, cuxos representantes máis frecuentes inclúen o sol, o ceo, os boscos e o mar, horizontes amplos e vigorosos para a voz lírica que os evoca. Como representantes dunha relación e non tanto como imaxes evocadas polo valor de seu, estes elementos naturais levan un mínimo de adxectivación. Non é que estexan ausentes palabras modificadas, porque atopamos "benigno sol" ou "páxaros vivaces" xunto con outras máis negativas. Deixemos craro que a negatividade non é pola banda da autora senón que é polo carácter dunha realidade que é-lle imposta desde fora, que non é a que ela desexa. Portanto, o mar galego é para Torres, "ise mar compartido/onde nos afogamos" e Galiza ten "queimados bosques", "lanchas podres" ou un "Verdor Terrible". Son todas elas cousas que deberían ser boas — o mar, as arbres, a fertilidade da terra galega — pero hai forzas que se contraponen a isa riqueza natural. Ao sinalar os defectos da súa patria, o tono raia, ás veces, nun existencialismo sen acougo, feito de esperanza e sen plan para o porvir.

Kathleen N. March. (Universidade Maine, EE.UU.)

Nembargantes, non se debería reducir a poesía de Xohana Torres ao desespero persoal: após dos "rostos mortísimos" o a "can morto de fame"

agáchanse unhas dificultades reais, as histórico-sociais, que proveñen do abandono da patria galega polo Estado Español.

Resultando: unha Galiza valeira, silandeira, escoada. A ollada da poeta percebe ista condición con o seu carácter de perda aínda en proceso, como unha vida a piques de esvaerse, mais con forza para tornar repetidas veces das recaídas. Ou sexa que, se a idea da patria será un soño incurable, pero a doencia non pode tampouco acabar con ela definitivamente, polo que Torres pode dicir:

*Eu lémbrome de Ti
sempre que poido.
Para chamar derrota
a días máis escuros
afastados de aquí,
sen pan nin cinza.*

*Na terra onde é inútil
que nos vivan os pasos pola tarde
á procura de franxas
por pendurar o corazón
máis alto. (p. 21).*

Pero, debido á súa historia de frustración, a Galiza de "O tempo e a terra" (primeira parte de *Estacións ao mar*) trócase a modifión en cárcere ou cimiterio conceptual cando a poeta tenta abeirarse. É unha patria que lle plantexa teimadamente a cuestión da súa identidade, e diante da persoa que a

procura, érguelle un valado ou mesmo se esluí. O que fica é a verba, que é o salvamento.

Precisamente dende ise valado é que torna a partir a poesía de *Estacións ao mar*, sobor de todo nas seccións seguintes. Dende a nostalgia que combate ao esquecemento, nostalgia á que Torres non se resigna, abrolla unha nova fertilidade que quere contraponerse á "dura maxestade do silencio" (páxs. 15-17). No poema "Galicia" o papel do potencial, o importante potencial, queda moi ben establecido:

*Como resposta
a tanto mar de dudas,
(hai que decilo todo)
pasei a vida enteira camiñando
ao longo dos teus muros:
Eres como unha porta, Patria miña,
e sigues agardando. (p. 18).*

Tanto duvidar e matinar encol da patria ten, sí, a súa interpretación textual ou literaria, mais tamén é certo que hai unha base política: Galiza aínda non posuí un status de verdadeira nación. Ten unha lingua de seu sen normalizar, non está superado o illamento xeográfico nen a emigración, e agora a reconversión económica é unha nova ameaza á idea dunha patria galega.

Podemos comparar a opresión da patria con a condición feminina, porque tamén a muller ten loitado sempre contra o silencio que lle impoñen as estruturas oficiáis. Aínda que se lle comeza a 'permitir' maiores dereitos, estes fican a miúdo en arelanzas. Ascomasí, podemos sinalar situacións semellantes: é aceptábel ser 'liberada' sempre que non sexa en perxucio do 'femenino' (cfr. a ser galego ou galega se non se diminuí o aspecto español); ou escribir calquera cousa que non contradicer ao canon literario masculino

(cfr. expresarse en galego se o momento e máis o lugar son axeitados). Basten as dúas comparanzas para amosarñmos os conflitos entre os que pertencen á estrutura establecida e os/as que están fora dela (1).

Coidamos que hai indicios dunha perspectiva feminina reivindicada nas seccións de *Estacións ao mar* "O tempo e a memoria" e a que leva o mesmo título do libro. Se lembramos que o poder político é tradicionalmente o eido masculino, á muller haberá que lle asignar o do privado — o fogar, a vida sentimental e diaria. É un terreo aparentemente limitado, mais a deconstrución dos feitos literarios (e reais) fornece unha perspectiva liberadora, porque asegura que nas raigames familiares atopan as mulleres as orixes pre-edípicas, que son o seu centro orientador e dador do porvir (2). Talmente pasa con Xohana Torres, que amosa maior vigor e seguridade en sí mesma cando enceta a falar da súa avoa Lola ou das experiencias infantís no seu Ferrol/Lorref natal. Ista forza do familiar se pode ver en versos como

*Porque non hai morada máis amarga
que aquela que non garda un alento
familiar e doméstico, capaz de facer
florecer
no aleiro unha mapoula. (p. 66).*

Cando rematan istas relacións, cando son cortadas pola lonxanía ou pola morte, a poeta volta á indefinición e á necesidade de procurar unha linguaxe de seu. A súa ollada dirixese de novo cara ao mundo de fora e, dende as terras ancestráis do Avia, Torres parte para o mar da Galiza. Xunto ao mar, símbolo clásico do inconsciente (3), ela vai albisca a meta do seu debezo: a renovación das orixes, o rexurdimento vital:

*Memoria,
emisaria do mar,
que nos mantén un cheiro de recordo:
Algo de nós,
pureza de altos días
mentras camiño pola vasta area
e penso no amor
que sempre se comenza nunha praia. (p. 76).*

E aínda máis claramente:

*Volvo contigo á miña orixe,
mare meu, que intactas me devolves
as cousas que esquecimos das primeiras
[estancias. (p. 82)]*

Xunto ao mar, con a axuda da noite e máis do ambiente silandeiro, cheo de sentimentos comunitarios que falan e fan falar moi quedo, e que son testemuñas dos máis lixeiros movementos das persoas, Xohana Torres atopa o terreo preciso para a creación poética:

*As altas horas
hai un coro puntual de voces,
[remusmuses,
confusión, ideal para os poemas;
formas, escadas, signos, residencias
ás que transbordaremos sen remedio.
(p. 78)].*

Diste xeito a soidade, anteriormente entretollo da expresión e causante dunha voz frustrada, é trocada en compañeira de aprendizaxe. Mergullada no silencio povoado e fértil, a poeta observa, adquire naturidade, comeza a definir o seu derredor. O mesmo proceso leva á comunicación, que vai emparellada con o rescate da memoria.

En *Estacións ao mar*, o mundo poético de Xohana Torres é, porén, unha loita constante por fixar os elementos da realidade no seu sitio. No remate os achadegos de cousas pequenas, concretas, representan o pulo obrigado para que a poeta poida

continuar
adiante nun
mundo
escorregadizo:

*Na seguinte
estación
cando
aparez o
vento e o
barre todo,
¡qué válido
síñal
ise instante tan só
cando tí e máis eu
atopamos os pasos! (p. 89).*

Tamén a arela de ter unha linguaxe axeitada, meio de expresión histórica e persoal, continúa até o peche do libro, que remata de maneira aberta a pesares de acochase aínda unha reprimida frustración. Di Torres:

*As palabras perdéronse no vento.
Estamos rodeados de mármore en anacos
e da memoria á cinza, únicamente un
[paso.*

*Xa non se pode repetir a historia
porque eu mire un ronsel
e penso no amor que rematou un día.
(p. 91).*

A lección é recolleita: a poeta sabe que é importante soste a capacidade de expresión, de movemento cara ao exterior, con os demais. É preciso falar —e axir— non só contemplar, para termos historia. Niste senso Xohana Torres amosa a súa conciencia do peso que exerce o silencio, e que ten de combatilo. É o silencio que fora a herdanza das mulleres ao longo dos séculos e é o que tamén se lles impuxera aos galegos. Por iso a patria dela non pode ser mitificada nen idealizada: chama á loita, á loita dupla. O poemario *Estacións ao mar* pecha cunha promesa de seguir a perguntar, a crebar e cridar o silencio. Para facelo, tornou e tornará ás orixes, escoitará á

súa mensaxe, e sen se render, tentará o replantexamento total da realidade dende o acougo combativo do seo familiar. E, así, Xohana Torres non cesa na procura dunha identidade de seu nacional e femenina. Dende o máis íntimo será posible acadala, proseguir nun 'xeito de voo' que verdadeiramente commove:

*...Alterados as tapias e os anelos
entrar de novo á casa, achegarse ao
[faiado.*

*Posta de bruzos, erguer a vista ao ceo,
contemplan os foguetes da verbenha máis
[próxima
e os cometas que cruzan polos ceos de
[agosto... (p. 96)].*

(1) Encol do tema da inclusión/exclusión, atopamos interesante o estudo de Elizabeth A. Meese, *Crossing the Double-Cross: The Practice of Feminist Criticism*. Chapel Hill e London: University of North Carolina Press, 1986. Especialmente o capítulo 1, "Sexual Politics an Critical Judgement".

(2) Un dos volumes fundamentais para o estudo da volta ás orixes da muller e o seu valor non-fálico senón anterior a esa xeira do desenrolo psico-sexual é *The Voyage In: Fictions of Female Development*, eds. E. Abel, M. Hirsch e E. Langland. Hanover e London: University Press of New England, 1983.

(3) Na crítica deconstrutiva feminista tamén o mar é sitio onde adoita ter lugar a liberación do "femenino".

A M.ª Xosé Queizán

X O H A

PENÉLOPE

Declara o oráculo:

“QUE á banda do solpor é mar de mortos,
incerta última luz, non terás medo.

QUE ramos de loureiro erguen rapazas.
QUE cor malva se decide o acio.

QUE acadas disas patrias a vindima.
QUE amaine o vento, beberás o viño.

QUE sereas sen voz a vela embaten.
QUE un sumario de xerfa polos cons”.

Así falou Penélope:

“Existe a maxia e pode ser de todos.

¿A que tanto novelo e tanta historia?
EU TAMÉN NAVEGAR”.

Vila, crepúsculo polas últimas pontes,
mar do final e derradeira hora.

Eiquí o bris e un tremor pola rosa. .

Hai signos na corrente que o devolven todo
cando o ceo é de púrpura polo Cabo de Home.

Mar de cousas que nos pertencen.

Acudo á luz efímera, ao límite da noite
mentres soan os heraldos do outono.

¿Onde te escondes, longa paz de outubro,
de que mal me liberas?...

Vivir é só alzarse á dureza da hora
dende o recanto escuro dalgún patio.

V A

AS COUSAS QUE NON SON E QUE PARECEN

Está a noite arrimada aos peiraos,
pálidas casas, un amado rosto.
Enganosas as formas sucesivas
que semellan escurrir na néboa.

As illas como naves van zarpar...

Reconocer tan só ruído das motoras
e a cadea dun barco no norai.

Có tempo húmido iso tan de todos:
que somos, que valemos. Unha tolemía
devóranos cando a vila se milla.

Oh, ti, Kavafis, recitable
alá no Sul, mediterránea sirte,
¿que pasou coa túa imaxe, amor,
que non se ofrece?...

Sobre un mar que fulgura,
que intre de repouso. ▲

ALAS E ONDAS RENDIDAS E NACENDO

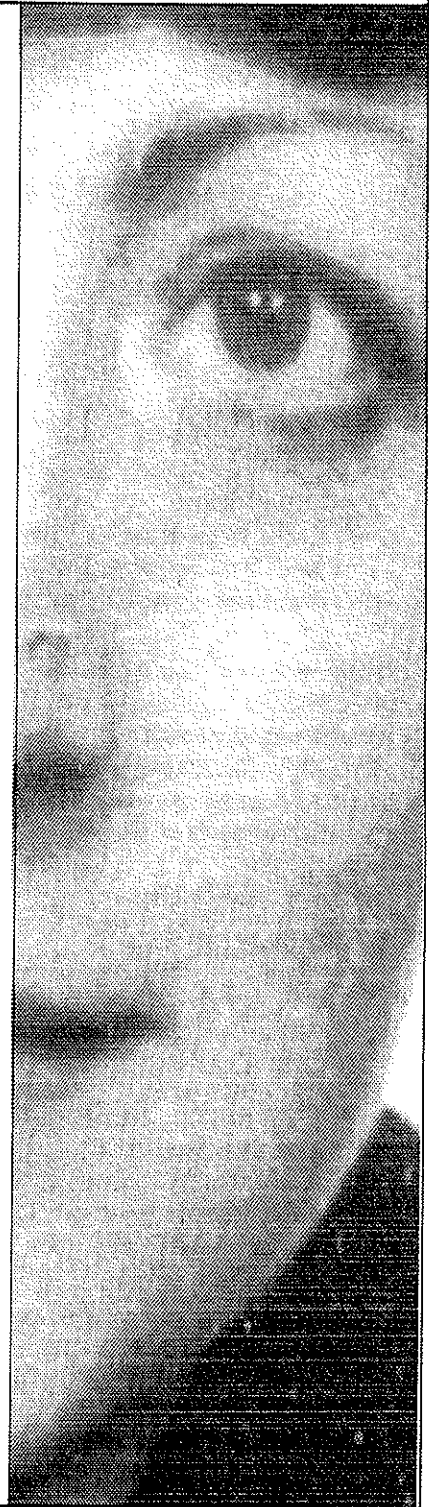
Sol maior,
as illas fronte a fronte.
Sobreviven conformes
ao asalto do océano
e un gran bosque de pinos.

¿Cal é sentido
de iste pulo perpetuo
que a onda nos transmite?

Estar en desbandada,
primitiva conducta
de alguén que queda ceibe.

Libertade e voo
son a mesma palabra.

Tempo da luz:
Un recordo salvaxe,
un grito,
un navío. ▲

A CHUVIA

Chuvia. Chuvia. Pingas de son cambiante
sen medida de tempo nos tellados, nos vimbios, nas pedras.
Chuvia de atardecer ou meiodía. Úbere que un anxo
[vagamundo leva.

Ceos doces. Canzón. ¡Leite vidal da Terra!

.....
Denantes, miña aboa frorescía
para argallar un conto de verdes rás de poza,
de diaños, nautas, ventos e de estrelas.
Tépeda voz de mundos en feitizo. (Eu apertaba o rostro contra
[o dengue

para pillar os cheiros de foilas balorentas).

Iba o bruar pequeno, queridiño,
de chuvias vagamundas pola gorxa labrega

Qué chuvia. Río humán. Voz cãseira.

Cal eixos de carro.

Aboa. Corpo de agro. Alma en trovar sen trégola.

.....
Voces. Voces. Escoitémolos todas;
tiña voces o chan coma rosarios vibrando na lareira.

Voces. O canto das meniñas era prego: "¡Que chova,
miña Virxe da Cova! ¡Que chóvaaa! ¡Baixa, arco da vella!"...

.....
Chuvia. Con zocos pola lama dos carreiros.

Con pulos e berros das nenas.

Ceos doces. Canzón. Leite vidal da Terra.

Xa veces. O leite vinculeiro de aboas e de netas.

NAI

Tiña unha fita roxa no cabelo.

Lembro totalas froles dos meus vasos de nena.

Tiña bicos a tarde, qué tesouro,

e bulía en buratos pra dentro dos teus ollos.

A tarde tiña áas de paxaro, quentiño, quentiño;

as túas mans, riscadas do traballo

calaban moitas veces pra carexarme miúdo...

Eran días sen medo ós corvos sobre a testa

porque tudo era estrela.

Logo, qué logo, houbo voar de follas, nomes, xentes.

Abrín portas, pecheinas; non se acouga con tanta multitude;

corrín a ser muller. E na tola carreira, perdín a fita roxa

que me chamaba nena. Debéu levála o vento

có froito dos anos, meus anos...

¿Pra qué terían áas de paxaro os dedos

que niñaban limpeza no cabelo?

Nai onte laveiche os ollos. E na palma mollada

repousaron aquelas tardes, a fita dunha vida millor.

Ollos da miña nai. Cobizos de lareira sempre ó fogo.

¡Seica os ventos vos perden ou vos choran!...

Sen iles, miña historia non ten ollos.

A N T O L O X I A

O VRÁN

Madurecen pelicas de mazás.

O terreo preñado deixa os fillos:
Queda a entrana valeira; agarda novo ano
pra facer novo agosto.

A pónla, axionilada, pide unha cunca fría;
unha muller de vello pano á testa,
vai orfa de sombras e farta de suor.
Ten un perfil batido. Fenda murcha das horas
baixo o raio solar.

Famento de xurradas, e pelexo dos campos.
escomenza a sestear...

Non hai vran nista Terra
sen un quente vieiro iñorado,
¡sen un peito queimado de muller!

A CATEDRAL

Dime que tés, ciencia da pedra.

Dime que che botaron nas figuras.

Estás muda. Aléntasme o traducir a fala,
facultade romeira interminábel.

Estás ríspida hastra o Ceo... ¡ eslómbaste
pra conceder aínda, a vocal dunha tenreza úneca.

Muller, ti és muller, catedral chea de seos desgastados,
fada perdida cabo dun camiño.

Non ten apertas faisas a túa forma, feita na verdade.

Ábreme o peito abondo, sen enrugá:

Quero soñar na escramazón tan várea;

quero laiar contigo, pedra en pedra;

de isa tomba calada,

quero sentirme farta, farta, cando revolva os fondos.

Do sulco, 1957

A N T O L O X I A

VELLO MARJ

Con paternal reconvencción

Teño amado ós meus; teño amado a Galandía e traballéi nos campos dos maores. Tamén nalgún festín recollín a miña parte. Agora asumo a vida con moito coidado. Deféndome.

Con caído sorriso

Son un vello, pero non un cocainas que aterece.

Seremos moitos acá e ficaremos para algo. Por outra parte, os fillos non poden nunca xantar enteiramente ós pais... En fin, non tiña idea de que me xugasas en tan pouco.

Afanado

Boeno, agora polo menos dirás qué opinión levas dos Berg.

MALEN

En desconcerto

Eso non ven a conto. Ouh, non séi. Nunca tratéi de preguntarmo.

VELLO MARJ

Pois é fácil. Sí, a túa opinión de Estífen, por exemplo.

Con gravidade

De tódolos xeitos, ben sabes cómo anda o panorama a esta Banda. O que escoitéi, oblígame a poñer en bandexa algún recurso. Oué queres. Si non fixera así, penso que non xogaría limpo.

MALEN

Diante teño outro Berg. Vostede pretende arbitrarnos.

VELLO MARJ

Con censura garimosa

Rilla dentro, ¿eh? Proba a desmentirme, anda. Eres a trégoa. Un inesgotábele freno para Estífen. O meu fillo quérete. É o único que el quere.

MALEN

Alterada

Sí, e tamén queren os cás. Vostede é testemuña e poderá apreciar connmigo ese xogo de defensas inútiles. Ouvir. Calar. Ouvir, ouvir, e sobor de todo, o silencio. Falaría eu, i Estífen Berg, ás atalladas, con ausurdas arengas que nada importan. Calaría eu e aproveitaríase en pé para axudar a traballar outras fosas. Non se pode manter unha muller na casa para que ela se bote a pensar caladiñamente namentras os días corren. Fixen todo o que puiden para manter esa mudez. *Con amarguexo*

¿!el?... o seu fillo a conxugar os egoísmos da cativa gloria.

Con acento incontrolábele

¡Toda proscrita, fondeada toda, e por gorxas que xa non perfeñecen!... ¡É hora de saír por onde irrumpen os novizos ronseles, un milleiro de veces mantidos en silencio! ¡Percorrer, na propicia ebriedade, un lugar do meu nome adicado á esperanza! Non acodiréi soía a enterros de amigos como o de Ekoar Lois!

A apontarlle coa mau

Soía. ¡Soía! ¿Sabe o tremendo que é estar soía? Non o que a xente dí: "Home deitíeme soío" ou "Onte andiven de vagar soío". Eso non é nada da soidá. Outra soidá, a soidá das voces e querer suscitarse, e por ben dentro, nos propicios lugares; con un gran feixe que rastrexamos, de amor, de ledicias, de doces canciós para meniños. Tan arrimada a ún esta soidá que nada do mundo podería divisala. *-Con tola moca*

Cando eu penso que contaba con Estífen para recollerme mellor, danme ganas de rir horas e horas, de seguido...

Perturbada

Non séi para qué falo. Non séi.

VELLO MARJ

Con homildade

Un intre. Non te vaías agora.

Con moitísima dozura

Si non te conocera, diría que tratas de evitarme.

Amorosamente

Eres rebelde. Pequena, xa sabes, a tí é máis a mín, góstanos soñar. Por eso levámonos tan ben.

Convencido

¿E quen chega a soñar como é debido?... Os eisiliados galandeses somos un pobo dramático, apaixonado; xenerosos, e grandes; pero non remataremos un imperio.

A tratála como unha nena

Hala, quero verte serea. Pasarán os días que agardas. Xa pasaron outros ventos e turboadae e bágoas.

A outra banda do Iberr, 1965

A N T O L O X I A

MALEN

A dor, non. Ésa sí que non. Sobor de todo a dor que eu sinto.

VELLO MARJ

A dor. É verdade. O qué é verdade non está aberto nin é claro. Vale máis que dúas palabras. *Serio*

¿Non te decatás, Malen?... Raíña de tí mesma sempre, a esbarar por unha sospeitosa servidume. Verála crecer arredor como crecen as sombras das arbres cando xa é dona a noite. Logo será escuro e para sempre tamén. *Sentencioso*

Hai que poñer bandeiras ó recordo. A vitoria máis cara é aquela que se abre con un pé no silencio. Roto o fronte, hai que manter os cervos prisoeiros, todos cheios de gridos. Pénsao, o tempo é eso, aire para baternos.

MALEN

Certamente, todo eso soa moi ben. *Cansa*

Non percuro heroísmos senón as paces. Non pretendo outro mérito. Vou chea de discutir. Agora a úneca que decide son eu: Ganar un destino e polos propios puños, en contra de todo.

RUTH

Qué lles importa o val a éses, samente disfrutaban da casa polo vrao. *Con ironía*

Non se lles daba o clima.

DANIEL

Os que mercaron son estranxeiros, do gremio de Hostelería. Non reparan.

RUTH

Amolada

Boa conta lles ten. Qué sei eu qué de historias argallarían.

Fala arestora de frente

A mín, qué. O que queira vender, pois que venda.

DANIEL

Zeno non quería e xa tí viches.

RUTH

Qué remedio. Zeno ficaba co seu eido collido entre os valados de Amorós; si eles vendían, estaba sin saída. E venderon.

Tristeira

Onte camiñei ao empardecer á beira da casa... pechada... e as viñas arredor, deixadas a campo... todas cubertas de pó... Non sei cómo esplicalo, pero mesmo sentíase a morte.

Un hotel de primeira sobre o río, 1968.

A N T O L O X I A

DANIEL

Aínda terías que oíalo todo á luz do día. É terrible. *Anoxado*
Eso non lles asusta que sangue non bota.

RUTH

Sí, o sangue chega sempre ao remate. *Convencida*
Señor, nin que non houbera ferrados e ferrados de fermosas paisaxes país adiante para ter que vir pousar os ollos no noso val.

DANIEL

Tamén hai algúns... A min, os de Amorós, nunca me enganaron.

RUTH

A pensar que o seu abó controlara outrora todas as veigas deica o maorádego de Viciñas...

DANIEL

Asunto dos netos: Foron á guerra, pasaron as montañas e aprenderon línguas novas, ése é o choio.

RUTH

Gran señor o seu abó, nada bandeiro nin dado ao palabreo; ¿e tí acordas, Dan? Saudaba o vello con moita reverencia, a sombreirazos.

Voiven soar as detonacións.

RUTH

¿Rematarán dunha vez?

Con fastío

DANIEL

Andan a carrexar cemento para unha autopista.
Veñen coa lei.

RUTH

¿Por qué a lei está sempre na boca dos fortes?...

DANIEL

Quen manda, manda.

RUTH

Poden e puxan. Primeiro, a espropiaición do lameiro do fondo. Qué pagaron. O que lles deu a gana.

DANIEL

É certo. Terra tan necesaria...

RUTH

A falar rexo

¿E a ditosa estrada para os autobuses?... Aquei individuo chegou, mediu, dixo por alá, e por alá saíu. Non ven a conto o feito de cadrar as paradas a trasmán.

DANIEL

Si polo menos preguntasen; pero o tipo, erre con erre.

RUTH

El foise e, arestora, qué lle importará que nós sigamos a preferir os camións das calderetas para ir á cidade.

DANIEL

A colleita de patacas non serviu nin para ver: Todas madrocas.

RUTH

¿I ese cheiro que sube por aigures, a cal, a cousa perdida?...

DANIEL

¡Non vai haber! Aproveitan Pequeno Illó para as obras da cementada e aí morren prisoeiros os peixes que baixan á foz.

RUTH

Quedo

Un Hotel de Turismo. Crerán que non hai máis que chegar e bicar o santo. Hai tipos que xa, xa.

DANIEL

Por non perder o uso.

RUTH

Si fose diñeiro o que pedimos. Temos dereito a que nos informen, eso digo eu. ¡Que nos deixen en paz! ¡Que se vaian axiña, Dan!

Enrabexada

Gordas, pesadas moscas, voan e revoan e unha non acada a botalas lonxe.

DANIEL

E voltan, xa cho creo que sí. *Escóitase o motor dun coche*
Aí os tés.

RUTH

Con decisión

Hai que plantarlles a cara.

Adiántase tamén Daniel

Non, déixame o conto a min; alcende mentras a chimenea.

A N T O L O X I A

Dixo o Káiser: Eu aquí non paro, teño a miña casa e son dúas mil pesetas que meto na falchoa do alquiler, non vexo eu batura, decidide.

A miña nai, nada católica co cambeo: "Otilia, cánto che vou botar de menos". Otilia, modista, cinco oficiais, unha axudanta. "Otilia, cómo son os homes, si non fora por tí, qué domingos tan soía". E qué contentas co abandono, café da cafeteira italiana, licor de guindas, galletas...

Dúas mulleres xuntas son o colmo.

Animadísimas: "Ai, Oti, tés unha man para o licor, sáecher riquísimo, ¿é difícil de facer? ¡Qué va. muller, do máis fácil que darse podel apunta, un kilo de guindas, medio de zucre, o litro de caña, a ponla da canela e nada máis que a maceirar e listo, está tirado"...

Dúas mulleres xuntas, recetas de cocifiña, o bacallau. Ai, Oti, os homes son dunha boca fina, sempre macarróns, sempre macarróns

Home, claro, co que tí ganas, protéstame Román, imos xantar bistés todos os días.

As mulleres, revistas, Hola, Garbo, La femme elegante.

Dúas mulleres, tres mulleres xuntas falarán de modas, de qué van falar, a ver:

Otilia, modista.

A miña nai, labores.

¿Qué se lle pide á cousa?... A Oti tíñalle declarada a guerra ás gordas, a miña nai, ídem de lenzo.

Unha, dúas, tres mulleres, todas as mulleres acabarán falando do seu peso, seguro, si o saberéi eu:

Fulanita está feita unha vaca, bóttalle a culpa ao estreñimento, xa xa, ¿e mengana? un saco de patacas, biscoito, larpeiradas, non se priva de nada, non me digas Inés, si viras o que eu vexo cando proba, ¿conoces a zutana que está casada co director da axencia de viaxes?, vestida aínda, aínda, però vai cinchadísima, non lle sirve ningún dos modelos do comercio nin o Werter que ten unhas cazolas enormes, a ver cómo me podó esmerar eu coa agulla...

As mulleres falando sen acougo de modas, de gordura, altas baixas, ricas probes:

Ai, Inés, bóttolles pitadas a ver si se deciden e me deixan en paz con tanta pinza, pero como si nada...

Suma e sigue, cousas do mundo adiante, reis raiñas.

¿Pero cómo é posible? Ai, amigos, soñar non custa nada.

A nai e a Otilia, dez pesetas de gasto e a revista Hola: Soraya, qué ollos tan diviños, a probe, de emperatriz a artista de terceira, o Rh, vai tí a saber o conto. Claudina Alonso, xa ves, polo número sete, viña no mercado precisamente o sábado, a Soraya, sen sorte na vida a probe da muller, ¿e qué me dís de Claudina?, nin andar xa, ten unha barriga tremenda, debe estar pra caír, bueno, tamén ésa a ónde pensa chegar, non me digas, a fillo por ano, unha coella, eso non é ter responsabilidade, o home, menudo vampiro, así está ela de anucida, claro, claro, si non pode repoñerse.

E a miña nai baixando un pouco a voz:

—Eu como non me cuide, adiós morena; o meu Román é moi considerado.

E dixo a Oti, laiando:

—O meu é un volcán.

...Ai, os homes, si poidesen collerían unha e deixarían outra cunha facilidade espantosa, menos mal que nós, neso do divorcio, estamos protexidas polo Estado... (E botan outra copa e collen unha guinda cos dedos cun aire que hai que velas pra enterarse).

A mín a que me encantá é a Paola, dixo a miña nai, fixate o que pón, que entróu no Vaticano en minifalda e o vixilante díxolle que non, a ver por qué, moita manga ancha, moita manga ancha e polo visto á hora da verdá todo é de beizos para fora, entón para qué sirven as modas, por qué non vai a probe amostar as pernas, que carainas, ganas de amolar, o que pasa é que anda esta princesa como lle peta, sin protocolos nin lileinas, como debe de ser...

Si da mesma maneira que vivimos ao día fóramos millónarios, jo, Dios me libre, a miña nai, subida á parra e feita un figurín dende a mañán á noite, pero qué aire. Logo, xa vedes, as cousas como andan, os dous por Lille. Como quén dí redondamente, querer ser señoritos i esbararnos o cú da almofada, con perdón, pero é o seu nome xusto.

A ver ¿de qué poden falar as mulleres modistas coas mulleres de profesión labores da súa casa?

O pai, outro calibre: As autopistas de penetración soncho moi necesarias, non hai sardiñas como as nosas, ónde imos comparar coas de Santander, qué disparate, á xente métonlle gato por lebre e queda tan pancha, o subdesenrolo é debido a

Adiós, María, 1971

A N T O L O X I A

algo, digo eu, ¿non ves, Káiser? repara o que dí o xornal, os italianos están facéndolle o boicó ás laranxas de Valencia, non queren que entremos no Mercado Común. Dixo o Káiser: Na guerra, menudos cagarías, o que pasa é que nos teñen tirria polo fútbol. Fútbol, fúbole, fume, fume.

Marcial somos os máis grandes.

A miña nai nas Casas Acollidas quinto piso ascensor letra B, aprendendo corté e confección polo sistema Durán de González, fichas culinarias Eva, San Sebastián, frivolité, salsa bechamel.

A volta a Cantador sentoulle coma un tiro e advertíu: Por min que ninguén se queixe de asfisia, pero aviso, nada de maniobras, recolle aquí, pon alá, deso cruz e raia, non vou ser máis escrava das vosas monicacadas, non faltaría máis...

Entón mercáramos a plazos un tresillo de plástico coma o do salón de probas da Otilia, Oti en verde e nós en roxo, mellor distinto, claro.

En Cantador, dixo a nai, Coidade o mobiliario porque vós sodes todos uns adáns e por vós, hala, a tumbarse a paparrandona i antre o viño e o tabaco, seguro, en tres días, do tresillo non quedan nin as patas.

Fixose o bodeguete de fondal para amaños.

Este aire ven do inferno, menudo xeito de encetar o outono, normal non é cando xa o sol baixa ao mar e as bouzas esmorecen contra os claros do ceo, eu cando deite ao neno dóume unha ducha de moito mimo, qué ben virás auga pola espíña embaixo.

Áo que conto, aposto o que seña a que isto ten que rematar nunha tormenta como é debido.

As follas do patín, nin moverse e o Petigrí pousado coma un queixo no cobertor da plancha, ocorrencias da vella, vamos, nin que non soupera o mexanacama que é, ¡contral, así dá gusto e logo que lave a miña neta, eso é ter consideración, pero xa estóu curada de espantos e hai que ver os ollos do neno, mesmo lle falan, o que se dí vulgarmente máis ollos que cara, e no seu coma toda a familia Briz, a adiantar que é un primor, os dentes bótaos a pares, si te descuidas fai un hin e xa levas marca das paletas i esta vella decíndome coa sentenza que sempre lle bota ás cousas, "Tí que sabes, Maxa, tí que sabes, os nenos medran e choran polo seu ben". Muller, para tí a perra gorda, e por falar que non seña, claro que non, unha verdadeira roncha, si fixéramos caso a todo o que explica no día, apañábamnos, menuda

dor de cabeza e ben mirado, sentencias sí, pero ela non o atura que neso de livianos xa é difícil que mellore e dende que os pais largaron a Francia, Lille, rue de... (teño que buscar unha carta) e dende que se foron, aquí está menda de pandota, pero eso é fariña para levar ao muíño e aínda non é a hora, vaíamos por partes que a historia chegue ao seu tempo como é o mandado.

Ao ano escaso da volta a Cantador nacéu o Petigrí, nun principio a nova nin fu nin fa, a cara que puxo o pai, cortado: Ai Román, ando coa mosca detrás da orella, dúas faltas e a verdá eu neso i en todo tan puntual, Román estóu escamada, non sei por qué me dá o corpo que vou a engordar, veremos, imos agardar outro mes e a ver qué pasa. Agarda outro mes e nada, entón el que algo perde o control, que non se farta de explicar a todo quisque: imperdoable, un descoído que non ten perdón... Dalle co pandeiro do descoído a todas as horas e cando o pai se pon pesado non o interrumpas, nena, non vale a pena, repite el, repite. Unha inxusticia, unha incompleta inxusticia, digo eu, mírese por onde se mire. Sempre co mesmo, consideremos o caso con calma, ¿a santo de qué tanto protestar? Non era a cousa pra poñerse tan pesado vaia por Dios, tampouco é festa aturar panza, gómitos os nove meses do problema natural e lóxico.

Nada hai tan sabio coma a natureza si se deixa...

E aínda logo escoitar monsergas do seu home. Vamos, ao fin déitanse xuntos todas as noites, digo eu. Non é que defenda a miña nai e mirade que poño por diante que os quero aos dous igual, pero ¡contral, ao pan pan e o viño viño.

O que eu cismo nesa custión:

Maxa, ollo, os homes son uns egoístas de coidado, para min a tallada e os demais que apañen.

Maxa, vaite enterando o que é a vida, non fales logo de engados e polo menos o día que te cases, andando, a meterse pola boca do lobo.

E cando estivo pra caír na cama, chachos, qué cambeo, o pai, do máis amable e animándoa, Inés, todo vai sair ben, xa verás, non te preocupes que aquí ando eu, miña rula.

E despóis do trance, o meu pai, hai que ver, todo tolo a dar pulos e vivas, vaia un pincho:

-- Brindo polo chaval.

Éstas do corazón quén as entende, si son coma a maré, igual suben que baixan.

A N T O L O X I A

Estóu atufadísima.

Teño o corpo caído, sen estímulos.

Eu ando percura, percura requetepercura percurando un motivo para meterlle a Nola o dente:

A ver, por aquí, que a Nola axuda ao bar, pero qué historias, home, sí, no aramio, a min con ésas, ¿dende cando dás golpe con tres irmás maiores que te adoran, o pai, a nai e unha criada que axuda nos domingos?, cóntallo a quén queiras pero non a min, non subes a verme porque non che peta, así de claro. E volta a rebuscarlle un pé: Presumida do demo, de punta en blanco somentes para vir ao cemiterio, non é nada a nena...

A cousa vai crescendo.

...arrégiate e baixa, ¿pero quén eres tí, mamerta, para mangonearme e ordenar o que teño que facer o sábado que ven?, unha completa imbécil. Estará pensando, Maxa, a probe, abúrese coma unha ostra, a culpa téñoa eu, somentes eu por facerlle caso, pois que se entere, os guateques de marras, cáncamos, non producen nin frío nin calor...

(Xa non me pasa dos dentes)

...aquele zangoneo de rizos, ja, qué risa, unha maneira tan finxida de abrir a boca, todo é pose, téñocha eu moi estudiada, corte ao garçon, pregunta tí, pregunta a quén queiras, pelo longo ou rapado, canto máis non adorna unha melena, o que lle pasa a esta individua é que está facendo o imposible por agarrar un parvo que lle pague o cinema, a carne no asador, sae fina, xa cho creo eu. Así calquera e o que non se ve; sabe a Nola máis que come.

(A Nola, cun rostro de descarada que mesmo dá a entender o que é)

Dunha vez para sempre, é inútil, ríndete Maxa, entrega eses cartuchos e ríndete xa.

(Eu, desesperada, que me poño enferma, eu, estóu odiando á Nola con todas as miñas forzas)

o de dentro é envidia, simple, pura, enorme envidia.

Envidia.

Sae o vapor fervendo e non hai melloría, si cabe estóu máis triste.

Á casa volvemos en silencio.

Hai unha visibilidade extraordinaria eiquí enriba.

Pola estrada de circunvalación rodan os coches.

Peto á porta, eu non séi por qué si en Cantador a porta estivo sempre aberta.

Sae o Xermán e vexo na cociña a cabeza do neno.

Subo a alcoba porque teño unhas ganas tolas de mirarme no espello, achégome coma si fose ver sair unha figura nova que non seña precisamente eu, quizáis unha María fermosísima, rapaza loira a rirse sen motivo por todo, pero chachos, cá, dígovos que paseniñamente achégome con medo, hai unha rapaza que non quero tampouco que seña nada méu páleda, irtia, mírate, fraca, mírate ben morocha entérate ben, nin con parches, María e con desastre así ¿quén poderá poñerse a competencias?, a ver decideme, cómo.

Seco a cabeza.

Aparece o Xermán para falarme, mándoo liscando que o conto non morréu, E qué che pasa, ¿por qué esa seriedade? E díxome el que nesta casa dende que eles marcharon xa non hai quén pare, pero fala deixándoo caer con homildá, a ver, digo eu, a ónde chega hoxe con esta operación de paz e de dozura.

— Cánto me prestas

— Nada

(...)

Dí todo o mundo, Nena, a vida enceta aos quince anos. Mira tí qué cousas, polo visto a esta edá ten sempre que ocorrer algo importante, coma sentirse de súpeto muller.

Houbo na casa moito que falar a conta da visita, o pai, anda morena, a preguntarlle á nai a quén saíra eu, non cabía de animación por cousa tan sinxela, o que pasa é que aos probes ninguén lles canta os méritos, daquela na casa, chachos, qué boureo, sorrindo os pais de orella a orella porque tiñan unha filla que valía algo sen deberllo a ninguén.

Con tal asunto o Káiser e o meu pai mollarían a palleta, non me lembro. Máis aínda, todos os que subiron aqueles días non se salvaron de escoitar a historia da filla lista do señor Román adobada ao gosto da familia, xa se sabe, o corazón axuda a encher a boca. Díxolle aos amigos:

— Estivo acó a maestra do Complexo Escolar e merendóu, vale un Perú, qué trato ten unha rapaza tan nova, o que ela sabe, mesmo semella que cando vai falar quere pedir perdón por si está cometendo un disparate, hai que ver o que son as

A N T O L O X I A

cousas, hoxe a xente busca aireo, campanillas, que digamos ah ah qué liitura a deste home longamente sabichoso, sabio, milagreiro, cánto cantísimo sabe o home aquel que descubriu sen querer a caída da primeira folla sobor do sombreiro, xa vedes eses tipos, se non fora por eles, ave María, ónde estaría o mundo, coa iñorancia, non me digades que non é unha lástima ser así de asoberbio, dixo o meu pai con moito paripé. Seguíu coa historia da sabiduría:

—Os méritos dos sabios están asulagados, logo morren os probes, os que o son de verdá e veña, hala, botafumeiro por todo o alto para dar fe do home que perdímos, señor, qué lle importa ao sabio dende embaixo si xa está dando malvas.

A vida é unha pura facundia dende os pés á cabeza. Sigamos a conversa que daquela tivo o meu pai falando con gran acougo:

—Mirade que sopraba o vento, pois ela coma si nada, ¿sabedes a qué veu?, ¿sabedes o que dixo?, que a miña Maxa...

Os seus amigos, moi contentos tamén:

Román, éche unha boa cousa.

Román, que non hai nada no mundo pra pagar a cultura.

Román, a iñorancia fáinos coma vermes.

A iñorancia é o porvir a base de patacas.

Román, por eso temos medo por eso aturamos, por non saber, somentes por eso.

Román aí, a que daría eu, o que non sabe é o mesmo que o que non ve.

Román, si che tapan os ollos ¿cómo imos reparar na diferenza?, ¿cómo Román?, a ver, quén pode así.

Díxoille un vello: eu non teño diñeiro nin falta que me fai e de qué sirve hoxe, mirade que si un día se empeñan os que poden, Román, xa ves, un foguete de mandos á distancia ¡paf! palmámola, non queda sobor da superficie nin un becho vivo, e o que podá contalo, coma Adán i Eva, boh, o diñeiro pra qué, papel mollado.

O meu pai aseguroulles a todos que non, que a súa filla non iba perder o tempo, conmigo sería unha cousa distinta, secretaria modelo, o porvir está hoxe nos idiomas, para desenrolar un bo traballo espícate no yu spik inglíx, páganse moitísimo os idiomas, moitísimo, pola súa parte non veu eu descoidarme, non faltaría máis.

Pero a xente fala por falar, nunca pensa que máis aqñante, se cadra, algo aparece detrás dunha porta pra trastornalo todo.

Aboa Inés cantando:

—*Debiche nacer neno que é mellor.*

Nunca me deixa en paz, repite: *O porvir é dos homes, dos homes, as mulleres non pintamos nada, nada, dime nena, para qué vas mollándote ao Instituto si non botas unha man na casa con tanta historia, tí sempre preferiche as cousas raras, esta nena responde e ahí que ver o que dí que xa non sabes qué contestarlle, esta nena tan sabichosa que quere comprender os eclipses de sol.*

Xa podo erguer a catedral máis alta con toda a filigrana para deixar barada á miña aboa que eso non será nada si é cousa de mulleres, aí os homes, xa se sabe, os homes necesitan ir polo mundo adiante a abrir buracos seña como seña, Xerman crávame ben esa punta, Xermán qué maravilla de buraco redondo, abrícheo ti rico riquísimo neto da miña vida, o que tí vales co cravo ese tan difícil de entrar escachando a paré, que non o hai mellor, non ten un pero, xa cho creo, Xermán, canela en rama. E qué queredes que responda Maxa co amor da vella polo primoxénito, ao fin de contas din que a felicidade é vivir enganados.

A señorita Mária déramoslle un can.

Ela tiña un canario que comía na man e un acuario con peixes, xabre e anacos de coral.

Unha vez pola portalada do Complexo Escolar entróu un chucho.

—Quis quis, ei vós, ollade, dixo a Purí.

—Quis quis, quis quis, dixemos todas.

O can sigue andando coma si non fora para el a chamada, túmbase no chan e fecha os ollos.

—Vaia roña

—¿Imos lavallo?

—Andando.

Nola e a Dioni levárono na fonte do mercado e Purita e máis eu esculcábamos no calexón do Cristo das Calatruvas.

—¿Vedes alguén?

—Non, seguid

—Mira que avisedes, poñen multa de quinientas pesetas.

Contra, qué pesadas, rematade xa, que lle estades metendo a escuma polos ollos.

A N T O L O X I A

Un can fuxido, igual que un home, nunca quere saber de hixiene e de lavados, un can que fuxe endexamáis ten tempo de ollarse na iauga, un can vagamundo moitas veces ten as patas de atrás algo mal postas de tanto camiñar, a xente non máis ollalo e di:

—Oh, qué porcallada de can, qué noxo, lisca de acó, iste can ten a rabia.

Botánlle pedras. Espílete, tira pra diante axiña, probe animal sen dono, e as carrachas que te coman vivo porque a tí ninguén te axudará.

O noso can na fonte está a choupar coa língua polas lousas con moita ansia.

—Deixade o cano aberto, dixen eu.

O noso can xa limpo semella moi feliz.

Penso si sería un can de circo i estaría daquela esgotado de tanta función coma alí lles meten. Na pista aos animais danlle moito coa tralla, todos rápidamente aprenden a dar pinchos carneiros, e saúdan ao público moitas veces, pero qué burra, qué burrísima é a xente dándolle polo pau ao domador, aplaudíndolle. Os cans, as focas, todas as bestas, os leóns, as pan-teiras que ensiñan tanto os dentes, todos, todos, obedecen ao domador. Os domadores dobran a voluntá do animal a base de trallazos, dobran os osos, eles dan pulos, visten volantes, todo está preparado pra presentarse, un fermoso espectáculo en bandeixa. Estes domeadores resultan uns tiranos, para qué aplaudimos, para qué, porque nas gradas todos non somos nenos, os nenos, xa se sabe, malpocados, pensan que os cans bailando e dando brincos e simplemente porque están moi le-dos.

Sempre me deron verdadeira lástima os cans do circo, sempre lles reparéi nos ollos tan tristesiros. A ver, decideme, un animal é o mesmo que un home e debe darse o gosto de andar ceibe e ollarse nas augas dun río que atope no camiño e poñer-se a beber con toda a pachorra e se cadra decir, Aquí lávome eu.

A Xosé Manuel Beiras.

Nunca esquecería, nunca,
terras do meu país,
rastros de rodas,
benigno sol, xesteiras,
e ise mar compartido
onde nos afogamos
e xurde a man de novo
atravesando as ondas.

Galicia,
torre de ramos verdes,
catedral do meu sangue.
Felicidade, insomnio,
océano de puños e de palmas.

Matrona
dos máis duros oficios,
ámeto tutelar,
perfil do aire.

Galicia,
a barca en punto.
(Pero nunca sabemos a qué hora)

E sempre
esa louca esperanza
agachada detrás
dun gran silencio negro.

Estacións ao mar, 1980

A N T O L O X I A

Sempre baixaba pola Plaza Vella
onde nenos xogaban a moedas
no mercado dos peixes.
O recalmón callaba polas mesas
un bafo insoportable, das agallas
que arrincaban de cedo as vendedoras.

Ao lonxe, o mar máis bo,
as hélices grisallas do Estaleiro,
portalóns do Arsenal, altos, escuros,
gastados pola chuva.
As aves sempre
coma unha independente caravana
desvirtuando o voo...
ah, don tremendo de bater ao aire.

Infancia, pasos meus, irrevocable sombra
é todo o que me queda da túa noite.

Pradeirío do Tempo, campo ileso,
gozar de maio para as miñas pombas:
¡cómo delega a vida esa dozura
que abrigaba na porta có teu nome!

Sen matinar aínda que eternos non serían
cantares de altas gorxas
a quencernos un pouco coma apertas pequenas.
Sen saber nada aínda das dúas bandas
que divíden, perdidamente, aos homes,
se dous algunha vez se recoñecen.

Pois conxúranos un ebrio testamento de anos,
un esqueleto ao mar, que non devolve
nin tan xiquera florecido un óso.

¿Non o sabíades?
Nada é ise acougo transitorio, de beira:
O mar perto da area, que xa é o mesmo
que decir a Morte.

NON. Endexamáis contigo ise raiceiro que se revela firme.
Tampouco nunca libre canción que alguén guinda no patio.
Racha clarísima, o arume dos piñeiros préstasenos un intre
para amosstrar no roce a valía follenta en cada árbore.

Abride ben os ollos: Mañá fresca no aire! E qué concerto
se tí estiveras lista para entrar có teu propio verdor
coma se de un ramalío noviño se tratase!

Lola en lontana orella, no teu recanto absurdamente antiga.

Mais non lle importa ao día a túa sombra olímpica;
fáloche agora dende o único xeito que me serve:
Iguar que se abren mans, oracións ou plumaxe.
Miña Lola de amor, ¡que xa os pombeiros arden
con bravo recalmón, desmedido, de alas!...

Pola contra os caídos non voltan a cabeza,
nin confunden a hora, nin berran "NETA" ou "PATRIA",
nin pra atopar compañía marelarán os fíos dunha espiga.
E non lles serve a gorxa para berrar con forza
campos mellores, eidos, colmenares,
humana voz que permita, se cadra,
un verbo cara ao chan coma testigo.

.....

Polo silencio desta casa grande consigo o son do mar.
Ouh, qué vento das illas, Lola de amor, qué vento,
xa que todos os gozos finan nun mar, ben salado, o da
morte!

Muller da miña casta, Lola das roxas viñas,
iste mes é setembro a redimirse
maduramente para alguén no froito.
Tí, acouga en paz. Sobre a violenta verdura da túa tumba
traballan en ringleiras afanosas formigas.

Agora, endexamáis podemos devolvernos
nin tan xiquera unha ollada.

A N T O L O X I A

Xa que éramos así, seguros e felices,
vida-primeiro sol-primeira ponte-
onde xurraba toalmente a auga.

.....

Paso A Graña e os fortes.
Ao pé do monte Brión esbara a néboa.
Volvo contigo á miña orixe,
mare meu, que intactas me devolves
as cousas que esquecimos das primeiras estancias.
Todo o aprendín aquí, Lorref, na onda.
Fixeron o seu papel
os chumbos esqueletos que custodían a ría,
a maniobra dos remolcadores,
o dique, a correntada.

¡Se souperas cómo me recoñezo
neste máxico asombro suspendido no aire!

Ouh, Lorref, corazón de navío,
dique grande de todos.

.....

Ninguén retorna do gran reino do mar,
mais dudo que en tí non flote
aínda coma unha rosa
a vagabunda vocación do home.

Suben os mariñeiros pola rúa Real
e unha muller acude ao seu encontro.
Amores sen problema, acougo de guerreiro,
voces xa repetidas nesta ribeira atlántica.

Ascende a noite cósmica. Algo dirán os astros.
A noite ven. Vulnéranos a noite.
Duro bris inicial nace dende a mariña
e fura nos ouvidos coma un grito.

Teremos de cantar antes da tebra,
marcar o ritmo que acompañan os élitros,
cerimonias solares para erguer os tesouros,
a esperanza contida dentro da luz da tarde.

A noite ven. Complicanos a noite.

¡Ouh as noites marítimas que todo o modifican!

A noite é só dela.
Mudo selo:
O sentido das horas e dos pasos. ▲

TEXTOS CRITICOS

3.- Os temas.

Adiós, María, con ser unha novela da emigración, non se limita somentes a este tema. A emigración é algo que está latente en todo, algo que se vive, e ao mesmo tempo, un tema de conversa coma calquer outro (pp. 45-47). Por culpa dela está pasando todo: unha familia unida, e feliz co que tiña, desfáise. Na casa todo vai mal. Os pais mátanse a traballar pra mandarlles os cartiños. O abó reconcéntrase no seu diario, hermetízase, e aí vos matedes todos (páxinas 132 e ss.). Maxa non sai de Cantador. O Xermán..., xa sabemos del.

Pero, engarzados uns en outros, e tocados máis ou menos someiramente, aparecen outros moitos temas; por exemplo (e non vou facer máis que enumerar uns cantos, sin espicalos):

- os pisos modernos (pp. 13 e ss).
- os temas de conversa das mulleres (pp. 14 e ss.) e dos homes (p. 16).
- as dificultades na percura do choio, e a influencia que o estar desocupado ten, incluso, na sicoloxía dos homes (pp. 20 e ss).
- as palabras bonitas, pero non acompañadas de feitos (neste caso, do Bispo) (p. 22).
- as basuras, e os depósitos delas nos arredores das vilas (p. 26).
- a morte por suicidio (pp. 26 e ss).
- as ansias de saber dos nenos e as axudas dos dicionarios (p. 27).
- os créditos bancarios (pp. 45-47).
- a política na conversa dos homes (pp. 47 e ss.).
- a historia sempre se repite (pp. 51 e ss.).
- a bebida.
- a televisión (capítulo VIII, pp. 147-160).

O interesante, en todos eles, é ver o enfoque que lles dá Maxa, os seus comentarios pesoáis mesturados co que conta ou ca relación que fai do que se está falando.

(...)

8.- Maxa

É unha nena de quince anos, con carto e reváida (p. 42), intelixente, curiosa, desperta (p. 42, p. 27) (4). Pantasiosa (p. 19), romántica (p. 35), máis ben introvertida (5). Sensible, emocional (e non quixera selo: sofre a cada paso) (pp. 36, 52, 56). Enérxica cando hai que selo (6). Fácilmente conquerible polas solemas do seu irmán (p. 95). Ilusionada — como se está á súa idade— por un rapaz, do que non sabe máis que o nome —Pepe—, porque os compañeiros del métense con ela os sába-

dos, cando pasea con Nola, e dixeronllo (páxina 116). Orixinal, con "caletre" (7). Segura do seu valer e orgullosa do seu éxito na visita da señorita Mária (p. 104). Soñadora, amiga de escribir (p. 134); delicada. Máis ben de índole pesimista.

Ten moito amor propio (p. 50).

Sinte rabia ao comprobar que as súas máns cheiran a lexía i están estropeadas (p. 86), ante o aliño e a compostura da Nola.

É unha rapaza que se amarga fácilmente, pero que tamén loita contra eso: así non gana nada, millor é despreocuparse un pouco das cousas (p. 31). Sin embargo, é moi sensibre á Naturalaleza, ao clima, e, nun momento de tristeza, pode adquirir un pouco de ledicia só con ver un día de sol, que o ilumina todo, ou con ver voar os paxaros.

É retraída; quixera ser cariñosa co pai, para consolalo, pero, "coma son tan mirada quedéime como estaba". (p. 33).

Dos seus soños, das súas ilusións, fálanos ela: "Eu polás noites soño, invento, falo, e se cadra a ver si un sábado me decido e lle diréi a Pepe, por exemplo, si ten algunha irmá. Repito estas panxolías centos de veces, xa se sabe, resolvemos na noite todos os problemas ou pola contra os vemos imposibles i escribimos cartas que nunca botaremos e diremos respostas que algunha vez nos esquencimos de dar e desexamos namoros que logo non diremos a ninguén e tamén polas noites teño eu medo, penso nesa hora que Cantador é horrible, que estóu máis sola que a curuxa, que a vida é moi ingrata, qué sei eu". (p. 117).

"Eu quero acabar este conto dando ben a entender que me afogo aquí enriba, que teño unhas ganas enormes de vivir, que non podo quedarme así acougada entre dous vellos e contemplar as casas acollidas, hai que ter ilusións, xa dí a xente que quere convencerse dunha falsa maneira que de ilusión tamén se vive, sí señor, e por algo será, tal como están as cousas deste mundo para seguir adiante hai que botarlle á cousa unha presa de sal, moita ledicia". (p. 65).

M^a. Mercedes Brea López,
"Adiós, María, de Xohana Torres.
Estructura e persoaxes" en *Grial*, 1972. ▲

(4) Ela mesma confesa: "Eu aos once anos era unha viva, cazábaas no aire" (p. 27).

(5) "non desfogamos fácilmente o que temos que desfogar, sorbe Rita que hai touciño, porque o mtemos todo para dentro e logo a procesión dun lado para outro todo o que quere, sigue a proceso e un día, zás, solta o que teas que soltar que quedas acougada logo para rato" (Está falando a un tempo dela e da súa nai, dí que son iguaes nesol) (p. 36).

(6) Négase a rezar coa aboa, e aguanta firme a labazada, sin chistar, rabiando por dentro, pero sin deixar traslucilo (p. 139).

(7) Dío ela mesmo no asunto do can, e do nome que lle han poñer (páxinas 108-109).

Selección de Carmen Blanco

TEXTOS CRITICOS

A obra de Xohana Torres é unha novela "que se propón ver e describir o problema da emigración desde dentro". *Adiós, María* móstranos a Galicia lacrada pola emigración e as indiscutíveis desfeitas que produce entre os membros das familias afectadas, como e aquí sucede co caso da familia Briz. O que realmente lle interesa á autora non é tanto mostrar o feito da emigración, como as consecuencias para os que fican na terra e, sobre todo, o intenso sufrimento de Maxa, abandonada en plena adolescencia: "Lo fundamental es el personaje, el protagonista, aunque haya gran riqueza de matices en la descripción del ámbito en el que el protagonista se mueve".

O éxodo das persoas é algo tan vencellado a Galicia como o feito de nacer no seu seo. Houbo dúas vertentes dentro da emigración galega: no século XIX cara a América e no XX cara aos países europeos. Nesta novela, a marcha diríxese a Francia, como sucede por exemplo, no libro de Casares *Cambio en tres*; estaremos, polo tanto, dentro da segunda vertente, propia dos anos 1931-1950.

Desde o primeiro momento, Maxa fainos saber de partida dos seus pais e das terribes consecuencias da mesma na vida familiar; "(...) dende que eles largaron para Francia (...) todos con cataplasmas". A rapaza vai relatando ao longo da obra a desgracia acontecida nunha Galicia cidadán, nas bisbarras de Vigo, polo feito de teren que emigrar os seus pais. Denantes da desgracia, a familia Briz vivía tranquila no seu Cantador, "extrarradio, seis kilómetros de distancia á vila", cuns medios económicos para vivir ao día que lles permitían o luxo de teren unha televisión e mandaren á filla a unha Academia para que poidese chegar a ser "unha secretaria modelo". Mais o despedido do pai e a imposibilidade de atopar un traballo axeitado aos seus coñecimentos ou posibilidades físicas, obriga ao último recurso: a emigración.

O crecemento demográfico e a falta de postos de traballo fan que a xente galega teña que emigrar: un home que morre aforcado deixa un mísero posto nunha serrería; os numerosos candidatos deben pasar por probas e levar recomendacións para poder conquerilo. Román Briz non as supera, e a zozobra comenza a penetrar na familia astra que a necesidade empuxa á marcha. O procedemento para obter traballo fora, cáseque sempre é o mesmo; e así o fan os pais de Maxa: escribir a alguén que estea colocado aló e lles poida buscar algo, o que sexa. Os Briz diríxense a Vintín, que "xa leva en Francia catro anos". Como en todos os casos de emigración, marchan as xentes con forzas para traballar, ficando os nenos e os vellos: "Fóronse nun tren da tarde (...) e polo demáis, a vivir se podedes, xa cho creo".

Maxa, con quince anos, tense que facer cárrego da dura situación familiar, "pois non máis largar eles para Lille e cambea o panorama nun xiro de cero a cento oitenta grados (...)". Os vellos viven no mundo dos que se foron, sen atender á realidade presente, sobre todo a aboa, que se fai ler repetidas veces as escasas novas que mandan os pais: "Esta carta foi lida polo menos tres veces (...)". A educación dos rapacés —Maxa e Xermán— queda totalmente esquecida polos abós, que non poden —aínda que tampouco o intentan— suplir a falta dos pais: Xermán fai o que quere porque é o preferido da vella e o Kaiser non se mete. Para este rapaz, difícil de domear, "elemento de caidá, feito de encargo (...)", a autoridade dun pai sería quen de dobiegalo e non chegaría a parar na cárcere nen a ser expulsado do seu traballo, como sucedeu. Maxa sente fundamentalmente a falta dunha nai para se poder comunicar, e o empuxe do pai para chegar a ser "secretaria modelo", pois a aboa non entende as aficións literarias da neta e ao resto non lles preocupan: "(...) esta nena, sempre a ler, mira que é rara, (...)". Pouco a pouco, deixará de baixar á Academia para pecharse na casa a traballar arreo: "(...) nesta casa dende que eles largaron aquí non se fai máis que traballar (...)". O pobre do Petigrí ten que medrar sen saber o que é o cariño dos pais, case sen coidados, sen que lle concedan demasiada importancia; así levóu o "pote" que a punto estivo de causarlle a morte: "(...) faltóu pouco para que quedase no sitio (...)".

A familia Briz, feliz e unida antes da marcha dos pais, parece agora un inferno; todos viven na mesma casa pero non existe convivencia entre eles; a súa vida redúcese a un mero vexetar, sempre á espera de algo procedente de máis aló da fronteira; viven co espírito posto en Lille, case esquecéndose do que os rodea.

Maxa, a protagonista, é quen máis sofre, amáis de pandar con todo o traballo: "(...) dende que eles se foron, aquí esta menda de pandota, (...)". A rapaza é consciente do cambio de situación e reflexiona sobre os feitos e repercusións no seo familiar, sentíndose abrumada por unha inmensa soidade: "Estóu tan soia coma unha curuxa (...)". Semella ser a única preocupada polos acontecementos familiares, téndose que enfrentar sen axuda á realidade de cada día.

Os pais, aillados en Lille, son totalmente alleos aos verdadeiros sucesos de Cantador. As cartas levan sempre "mentiras piadosas": "(...) dilles que o de sempre por non variar (...)". A traxedia debe ser levada polos que fican na terra.

As consecuencias da falta dos pais déixanse sentir axiña. Nos dous anos que levan fora, Maxa, que non poido co traballo

TEXTOS CRITICOS

e as preocupacións, está anémica; Xermán ten outro choio, pero "non asiste (...) moi católico"; o Petigrí segue a medrar, pero con moitas dificultades: "(...) é moi lento no falar, non reventa ademais (...) non ten o meniño ningún interés en conquistar o terreo arredor como fan todos os nenos, que non vai pra adiante (...)"; a vella cada día máis aparvada e o Kaiser máis indiferente.

O drama da emigración provoca en cada familia galega a desfeita do fogar, a incertidume e a soidade: Xoana Torres parece querer decir na súa novela que "ou todos dentro ou todos fora, pero non metá e metá".

Pilar Lorenzo Rivas,
Contribución ao estudo da novela de protagonista infantil e xuvenil na literatura galega contemporánea, 1981. ▲

A escritora Xohana Torres (Compostela, 1931), vencellada á xeneración dos autores nados nos anos 30, é unha das figuras máis destacables da literatura galega de postguerra. E agora a fondura temática e a novidade formal de *Estacións ao mar* veñen subliñar a relevancia da A. dentro do panorama poético actual.

A súa obra non é só poética, pois ten cultivado tamén o teatro (*A outra banda do Ibero*, 1965, e *Un hotel de primeira sobre o río*, 1968), a narrativa (*Adiós, María*, 1971), a literatura infantil (*Polo mar van as sardiñas*, 1968, e diversas adaptacións e traducións de contos populares e de distintos autores) e o ensaio (*Stanislawski e o teatro moderno*, 1965, *A literatura infantil*, 1975).

Estacións ao mar entronca formal e temáticamente co seu anterior libro de poemas *Do sulco* (1957). O constante traballo que sobre a palabra poética veu facendo a A. nestes últimos vinte anos deu unha maior perfeición formal a este segundo libro. No contido atopamos esta mesma continuidade encamiñada a un maior afondamento, pois *Estacións ao mar* non fai máis que desenvolver a complexidade de temas acochados no verso-adicatoria que abre *No sulco*: "Inda que a Rosa é breve i o Tempo, terminábele".

Cómpre destacar como a poética radicalmente intimista de Xohana Torres ("Eu canto escuramente / nista soia virtude /

de non saber falar de menos dentro") lévaa á procura dunha linguaxe nova que lle permita expresarse dun xeito máis total. Así, mediante a ruptura coa norma lingüística nos niveis gráfico, fónico, morfosintáctico e semántico, consegue unha persoalísima linguaxe alóxica que tenta apreixar até as máis sotís complexidades do pensamento e a vida: "Acó me tes onde a pisada é tempo / hoxe que no meu Tempo cairon as palabras. / Ana María Auz, acó estas cousas / e pónome a chorar coma unha tola. / (Estóu soia de antonte, estóu sabendo / meu corazón de nena pola man)".

Se podemos decir que a literatura na súa maior parte non é máis que a tentativa de recuperar o tempo e a vida perdidos, teremos de engadir que en *Estacións ao mar* a tentativa convírtese en teima obsesiva, pese a que a A. é consciente do imposible desa recuperación: "nunca diría nada comparado / con todo o que eu fun / e endexamáis quedará nas palabras".

Ainda así a poeta insiste coa súa "palabra no tempo" (como outra poetisa galega de postguerra, María Mariño) e non deixa de fugar na "hedra da memoria" que medra sobre o tempo da nenez, a terra e a morte. En efecto, estes son tres temas omnipresentes nas catro partes do libro: "O tempo e a terra", "O tempo e a memoria", "Elexías a Lola" e "Estacións ao mar".

É tamén apreciable a consoancia temática de Xohana Torres con outros poetas. Así, podemos destacar a presenza do poeta español da xeneración do cincuenta José Angel Valente e, máis concretamente, da súa obra *La memoria y los signos*, polo que se refire á vivencia do recordo. Neste mesmo sentido, como lembranza da nenez, pero tamén como vivencia da terra, está presente o Cesare Pavese (significativamente citado pola A.) de *La terra e la morte*. Igualmente, o sentimento da terra e da patria ten fortes connotacións co occitano Federico Mistral (tamén explicitamente citado), de quen toma ademais o estilo épico-vaticinante que aplica (unha vez actualizado co coloquialismo de postguerra) no canto a Galicia e á muller galega, simbolizada na aboa Lola. Así mesmo o motivo do retorno ("Eu non digo 'volver', xa sei, non é posible") pode evocarnos desde Homero a Cavafis.

Hai, en fin, nesta meditación sobre o tempo que é *Estacións ao mar*, unha poesía de fondas raigames literarias e filosóficas.

Carmen Blanco, "*Estacións ao mar* de Xohana Torres", en *Coloquio. Letras*, 1981. ▲

POEMAS A XOHANA

NON SE SABIA

Non se sabía a cor primeira dos seus ollos
nin a posición das maos
nin as lindes da súa sorrisa de outrora.

Non se sabía qué formas acadaba o seu silencio
nin o ámbito escuro da súa ausencia
na mudanza interior da perdida memoria.

Non se sabía aínda
se a voce era chamada era refugo
se a existencia xacía na alta escrita da noite
se abaneaba ás vegadas un lenzo
nas mañás dos outonos.

Máis ela xa sabía
por onde camiñar cando tornara a nóboa
cando viñan as sombras insidiosas
a pechar unha porta.

Luz Pozo Garza

"Todo se torna escuro..."

A ALMA LAIA COMA O SON DO MAR
nestas praias estreitas da palabra,
e percura nas albas os pasos perdidos,
os aromas dos corpos tan amados,
cando fica o mar polas costelas
e entran coma espadas as ondas
a se apousar no corazón.
LEVAN OS HOMES UN FRIO TERRIBLE
POLOS SECULOS DOS SECULOS
porque non foron posibles as eternas singladuras,
as múltiples viaxes na luz e na brancura,
e ficamos ancoradas no recordo
cando fomos de sal e pailebote
caracoias de bágoa
ollando perdidas naves no solpor.
¿DE QUEN É ISTA AUSENCIA?
¿QUEN NOS PESA A PUNTO DE CAIR?
¿de onde ven este caído rumor da batalla,
o perdido corazón, a estática tristura,
os corpos demorados no adeus tan silenciosos
e ese oco de anguria no centro deste corpo,
mutilado corpo da noite
facendo da derrota o estandarte.
DIANTE DA MIÑA CASA VEN A LUA
deixade que convoque ó ceo nesta noite abandonada,
que ame ó astro na indiferencia que decora
e perda nos cabelos a nostalgia dese dedo en pleamor.
deixade que abra fiestras e voen paxaros,
entren gaivotas libres no meu cuarto,
enchan de luz os astros este rostro
e repouse ó fin de tanta morte o corazón.
...O NOSO PAXARO
DESPEGARÁ POR SER LIBRE E CANTANDO".

DIÁLOGOS DE VERSO

I

tamén *hai unha cor de sangue* sobre o sangue
hoxe que danzan os brazos coma ondas
e vivir é a nosa verba conxugada,
precisamente aquí, *o centro delirante*,
a auga que se medra desde os ollos
con *todo ao descuberto, inevitable!*
hoxe que poidera ser calquera día
para olvidar un pouco e olvidarse
que hai unha cor de choiva sobre a choiva
da banda desta aceira cor de sangue,
hoxe que vexo bermellas as gaivotas
chorando seu amor de praia grande.

II

Non están congregadas esas formas,
camiñan espalladas como arroces do verso gris das nosas
[soedades,
van coñecendo o fondo predilecto,
voando polo "tempo e a memoria",
roubando mar, cor, intensidade.
Un can ben me coñece, un can suspira.
Aire de can ou de palabra!

Ana Romani

Rita Más Ybañez

*Ti, soedá, palabra, ti sabías
dunha simple medida que non crece,*
X. Torres

Contigo, Xohana, vou detrás da voz.
Chámoo polo seu nome, como a un neno.
Chámolle tarde
e sol
e mar
e cemiterio
e moitas veces
Fóxenos como un cervo
e vai moi lonxe
e pérdese
na ingravidez dos ecos.
Cando chega de máis lonxe de onde non sei
escóndese.
E faise noite.
É a soedade.
A miña voz, a que fuxiu coa túa,
é o silencio
dun soñado baúl de bolboretas. ▲

Dende a lembranza anterga
do canto redimido,
onde o toxo se espella
refrescado na choiva,
eu recordo a parola amarela, trezada
nos mencers cobrizos
dos outeiros dourados.
Lingoa do imposible
polos ceos rachados do sangue,
por silenzos predecibles
na tormentosa incertidume
dos despoboados.
Aínda andamos cos ollos namorados
agardando a memoria da imaxen primitiva.
Soños e verbas de soedade,
de perdas batallas
na brétema dos días.
Queda o corazón mapoulado
nun latexo sin nome
testimoniando a vida. ▲

Son épocas de fin, de apocalipse
momentos nos que todos dando tumbos
debatímonos cegados na impotencia,
con anguria e con medo, sin tenrura.
Transnoitan sentimentos e nostalxias
alborean tristezas e agonías.
Neste craro desorden de vivencias
tepedece a ledicia.
A existencia asoballada de miserias
intérnase en abismal mediocridade,
vulgaridade eterna e persistente
cobregando ó noso derredor.
Ramplona raposa vella
que esconxura e determina a realidade.
Todo ó carón do chan, suxo e lixoso,
presidido pola pútrida materia.
Inercia que nos doma e nos abate
en accións de engulir e descomer
e ulir fétidas verbas, asoantes,
abafantes de mortal trivialidade.
As lembranzas dun pasado sin mañán
e o tempo deslizándose até o ocaso
afástannos do sol vivificante.
Toda a terra crepita no valeiro.
Noite de grandes choros, noite escura,
os negros vencendo á policromía.
Perdoade paxaros e gardenias.
Son xeiras de final, de apocalipse. ▲

Helena Villar Janeiro

M.^a do Carmen Kruckenberg

María Díaz Vidal

CARTA A XOHANA TORRES

Querida Xohana: Eu non sei o que cavilas tí, pero eu sinto moito que se fose Pericles. Agora, polas mañás, cando me asomo á fiestra e oio pasos pola rúa, quérome convencer de que é el pero o truco non funciona. ¡Ai canto recuerdo aquel parrapiño das mañás! "Quentiños, douradiños,
a la madalé, os churros
que van fervendo.

Alá quedan aqueles tempos nos que discutía cos meus amigos se eran a la madalé, modalé ou modulé. ¿Que máis ten xa?

Agora todas as tardes busco no meu Atlas o Caribe. Foi difícil atopalo. ¿Onde andaría? ¡Ah! Aquí. Daquela miña nai contoume que o Caribe ten moitas illas, máis grandes e máis pequenas e que alí hai nenos negros e brancos. Eu imaxino a Pericles repartindo churros no medio dunha rolda de nenos de dúas cores. E os churros sempre quentes porque non dan enfriado.

Aquí no pobo todo é triste desde que se foi Pericles. O papá xa non le o periódico na silla de vimio. Agora séntase no sillón do comedor. Di que é máis cómodo. Aló el. A mamá xa non fai aquelas fermosas leccións de Xeografía e Historia. Os nenos non xogan e eu abúrrome moito...

¡Mesmo o señor Alcalde o bota de menos! Fixate, Xohana. El é un señor serio como di el mesmo, aínda que a min me parece que debaixo desa barba branca esconde sempre un sorriso.

¿Non poderías facer outro conto no que volvese Periclés? Os escritores podedes facelo todo. Pidocho por favor. Faimo volver. Que en Galicia tamén hai mar abondo para Tálata. Explícalle ti que a auga dos mares galegos é moi sabedora. Ademais xa case temos cartos para unha grande piscina. Os nenos fixeron xornais e eu mesma gravei para a radio. Así xuntámos os cartos. ¡Mira a onde chegamos para que poidan volver!

Xohana, escribenos axiña ese conto.

Unha aperta moi grande.

María do Cebreiro. 10 anos